

**Süleymân eş-Şevkî et-Tokâdî'nin Risâle fî kırâati'd-dâd İsimli Risâlesinin Neşri,
Kıraat ve Fıkıh İlmi Açısından Tahlili**

(Publication of Sulaymân al-Shawkî al-Toḳadî's Treatise Named Risâla fî qirā'ah al-ḍâd and Its
Analysis in Terms of Qirā'ah and Fiqh Science)

Yunus YALÇIN

Dr. Öğr. Üye., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Assist. Prof., Tokat Gaziosmanpaşa University
İslami İlimler Fakültesi Faculty of Islamic Sciences
Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat Anabilim Dalı Department of Qur'an Reading and Qira'ah
Tokat | Türkiye Tokat | Türkiye
yunus.yalcin@gop.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-9140-0170>
<https://ror.org/01rpe9k96>

Makale Bilgisi

Article Information

Makale Türü Araştırma Makalesi	Article Types Research Article
Geliş Tarihi 10/Ocak/2025	Received 10/January/2025
Kabul Tarihi 18/Mayıs/2025	Accepted 18/May/2025
Yayın Tarihi 30/Haziran/2025	Published 30/June/2025
Bir İç- İki Dış Hakem	One Internal- Two External Referees
Çift Taraflı Kör Hakemlik	Double-Blind Refereeing
Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.	Ethical principles were followed during the preparation of this study.
Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	No conflict of interest declared.
Bu Makale iTenticate aracılığıyla taranmıştır.	This Article was scanned by iTenticate
Etik Bidirim ilmiyat@gop.edu.tr	Ethics Notice ilmiyat@gop.edu.tr
Lisans CC-BY-NC-ND 4.0	Licence CC-BY-NC-ND 4.0

Atıf | Cite as:

Yalçın, Yunus. "Süleymân eş-Şevkî et-Tokâdî'nin Risâle fî kırâati'd-dâd isimli Risâlesinin Neşri, Kıraat ve Fıkıh İlmi Açısından Tahlili [Publication of Sulaymân al-Shawkî al-Toḳadî's Treatise Named Risâla fî qirā'ah al-ḍâd, Its Analysis in Terms of Qirā'ah and Fiqh Science]". Tokat İlmiyat Dergisi | Tokat Journal of İlmiyat 13/1 (Haziran | June 2025), 01-30.

<https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1617264>

<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

Publication of Sulaymān al-Shawkī al-Tokādī's Treatise Named *Risāla fī qirā'ah al-ḍād* and Its Analysis in Terms of Qirā'ah and Fiqh Science

Abstract: The Manuscripts Library contains the works of many valuable authors who have not yet come to light. The discovery of these works is important in terms of bringing the authors and their views in their works to light. This study is one of the works in the Manuscripts Library, which is the works of al-Ḥāji Sulaymān al-Shawkī al-Tokādī (after 1138/1726), who lived during the Ottoman period. Sulaymān al-Shawkī has two works. One of these two works is the work titled *Risāla fī aḥvāl al-kıyāme*, which is understood to be a treatise on jurisprudence about death; the other is the treatise titled *Risāla fī qirā'ah al-ḍād*, which explains the reading of the letter ḍād/ض from the perspective of the science of recitation-fiqh. Sulaymān al-Shawkī, whose both works include jurisprudential issues, has a treatise on the reading and tajweed science, the only evidence showing that he is competent in this science. This article is about the publication of this treatise by Sulaymān al-Shawkī on reading and jurisprudence and its analysis in terms of the science of reading and jurisprudence. In this study, the sentence analysis of the text of the treatise was made and the information given was analyzed both in terms of the science of qirā'ah and science of fiqh. In the treatise that is the subject of the study, the author explained with evidence that the reading of the letter z was a phonetic z group sound and that it was distant from the d group sound in terms of origin and characteristics. However, he did not say that it would be read like any of the other z vowels, despite being a z group. The author, taking into account those who say that the prayer will be invalidated if the letters are read incorrectly phonetically and the meaning is distorted, agreed that this situation occurs with the letter ḍād. However, considering that many people, including Arabs, have difficulty in pronouncing this letter, it is necessary and he emphasized that it would be permissible if it was read like the letter za/ظ, which is close in origin or adjective.

Keywords: Qirā'ah, Fiqh, Sulaymān al-Shawkī al-Tokādī, Letter Ḍād, Corruption of Ṣalāh.

Süleymân eş-Şevkî et-Tokâdî'nin *Risâle fî kırâati'd-dâd* İsimli Risâlesinin Neşri, Kiraat ve Fıkıh İlmi Açısından Tahlili

Öz: Yazma Eserler Kütüphanesi, birçok değerli müellifin gün yüzüne çıkmamış eserini barındırmaktadır. Bu eserlerin ortaya çıkarılması, müelliflerin ve eserlerindeki görüşlerinin bilinmesine vesile olması bakımından önemlidir. Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan bu eserlerden ikisi de Osmanlı döneminde yaşamış olan Hacı Süleymân b. Muhammed eş-Şevkî et-Tokâdî'ye (öl. 1138/1726 yılından sonra) aittir. Eserlerden biri, ölüm hakkında fikhî bir risâle olduğu anlaşılan *Risâle fî aḥvāl-i-kıyāme*; diğeri ise zâd/ض harfinin okunuşunu kıraat ilmi yönünden açıklayıp akabinde fikhî sonuçlarını izah ettiği *Risâle fî kırâati'd-dâd* isimli risâlesidir. Her iki eserinde fikhî görüşlere yer vermekle beraber, bunlardan Süleymân eş-Şevkî'nin kıraat-tecvîd ilminde zâd/ض harfinin okunuşu ile ilgili eseri ise kendisinin bu ilimde yetkinliğini gösteren tek delil olması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Bu makale, Süleymân eş-Şevkî'nin kıraat-fıkıh ile ilgili bu risâlesinin neşri, kıraat ve fıkıh ilmi açısından tahlili hakkındadır. Çalışmada risâlenin metninin cümle tahlili yapılmış ve verilen bilgiler hem kıraat hem de fıkıh ilmi açısından incelenmiştir. Çalışmanın konusu olan bu risâlede müellif, zâd/ض harfinin okunuşunun fonetik açıdan z grubu bir ses olduğunu, d grubu sese mahreç ve sıfatları yönünden uzak bulunduğunu delilleri ile açıklamıştır. Ancak z grubu olmasına rağmen diğer z ünsüzlerinden herhangi biri gibi okunacağını da söylememiştir. Harflerin, fonetik yönden yanlış okunmasıyla mananın bozulması durumunda namazın bozulacağını söyleyenleri dikkate alarak, zâd/ض harfinde de bu durumun olduğu görüşünü kabul etse de Araplar dâhil birçok kimsenin bu harfin telaffuzunda zorlanmasından dolayı zaruret oluştuğuna dikkat çekmiş, mahreç veya sıfat yönünden ona yakın olan zâ/ظ harfi gibi okunmasının istisnâen caiz olacağını vurgulamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kiraat, Fıkıh, Hacı Süleymân eş-Şevkî et-Tokâdî, Dâd Harfi, Namazın Fesadı.

Giriş

Müslümanlar, Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Peygamber'e indirilişinden itibaren, öğrendikleri âyetleri gerek yazı gerekse fonetik yönden aslına uygun bir şekilde bir sonraki nesle aktarmaya çalışmış ve bu şekilde Kur'ân-ı Kerîm bize kadar tahrife uğramadan gelmiştir. Ancak zaman içerisinde fonetik olarak bazı harflerde dilsel faktörler nedeniyle farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu fonetik farklılıklardan biri zâd/ض hakkında. Mahreç ve sıfatları hakkında farklı ifadeler bulunan zâd/ض harfinin İslâm tarihinde ihtilaf konusu olmaya başlaması, bazı âlimlerin ifadesine göre Mısır'da başlamıştır. Bu okuyuş şekli başta Haremeyn'e sonra da bilâd-ı Rûm'a (Anadolu Coğrafyası) kadar yayılmıştır.² Telaffuz olarak en zor harf olduğu³ için çok az kişinin düzgün söyleyebildiği⁴ ve sadece Arapça'da bulunmasından dolayı da Arapça'ya "lisânü'z-zâd" denildiği bilinen bu harf hakkında⁵ Aliyyü'l-Kârî (ö. 1014/1605), zâ/ظ, zâl/ذ, dâ/ط ve dâl/د sesleri ile okunduğunu söylemiştir.⁶ Bunun dışında İbnü'l-Cezerî, lâm okunduğunu da ifade etmektedir.⁷ Lâm okunması mahreç birliğinden dolayıdır. Zâd/ض harfi ile lâm harfi mahreç olarak aynı dil yanından çıkmaktadır. Zâd/ض harfinin istitâle (uzun mahreci olma) sıfatından dolayı lâm mahrecine kadar uzamaktadır. Bu yakınlık ile birlikte mesela lâm-ı tarif zâd/ض harfine idğam edilmektedir.⁸

Birçok farklı ses ile talaffuz edildiği tespit edilen zâd/ض hakkında zaman içerisinde birçok eser kaleme alınmıştır. Bu konuda yazılan eser sayısı yüzlerce olmakla birlikte bazıları daha meşhurdur.⁹ İlk dönem yazılan meşhur eserlerin ortak özelliği zâd/ض sesi ile zâ/ظ sesinin birbirine benzerliğinden dolayı arasını fark edebilmek için Kur'ân'da sayıca daha az olan zâ'lı/ظ kelimelerin ne olduğunu açıklayıp diğerlerinin zâd/ض olduğunu ortaya koymaktır.¹⁰ İbnü'l-Cezerî

¹ Çalışma konusu olan olan ض harfi, telaffuzundaki ihtilaftan dolayı transkript edilirken z ve d harfleriyle yazılabilmektedir. Çalışma konusu olan risâle, Yazma Eserler Kütüphanesi'nde *Risâle fî kırâati'd-dâd* şeklinde d harfi ile yazılıdır. Risâlenin adı çalışmada orijinal kayda uyarak d harfi ile yazılmıştır. Ancak müellifin bu harfin doğru sesinin aslında z grubu bir ses olduğunu vurgulamasından dolayı çalışmada bu harften başlı başına bahsedilirken zâd/ض şeklinde yazılacaktır. Bunun yanında müellif, ط harfinin t grubu bir harf olmadığını vurguladığı için çalışmada bu harf, "tâ/ط" değil "dâ/ط" şeklinde yazılacaktır.

² Ebü'l-Münteha Ahmed b. Muhammed Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî li Mağnîsî* (İstanbul: Âsitâne, ts.), 103-105.

³ Ahmed Mahmud Abdüssemî' el-Hafeyân, *el-Vâfi fî keyfiyyeti tertili'l-Kur'ân'il-Kerîm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 74.

⁴ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâati'l-aşr* (b.y.: y.y., ts.), 1/219.

⁵ Atıyye Kâbil Nasr, *Gâyetül-mürîd fî ilmi't-tecvîd* (Kâhire, 1991), 129.

⁶ Molla Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* (Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1948), 12.

⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâati'l-aşr*, 1/220.

⁸ Ebû Amr Ossmân b. Saîd ed-Dânî, *el-Fark beyne'z-zâd ve'z-zâ' fî Kitâbi'llâh ve fî'l-meşhûr mine'l-Kelâm*, thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin (Dimaşk: y.y., 2007), 32.

⁹ Detaylı bilgi için bk. Şeyh Mahmud Mağnîsî, *es-Seyfü'l-meslûl fî tashihî'z-zâd ve'd-dâ' ve'r-râ'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971).

¹⁰ Dâni, *el-Fark beyne'z-zâd ve'z-zâ'*; Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Sadeffî el-İşbîlî Ebû Bekr İbnu's-Sâbûnî, *Ma'rifetü'l-Furûk beyne'z-zâd ve'z-zâ'* (b.y.: y.y., ts.); Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Mâlik et-Tâif el-Cîyânî Cemâl ed-Dîn

de *Mukaddime* isimli eserinde bu usulü devam ettirmiştir.¹¹ Osmanlı coğrafyasına İbnü'l-Cezerî'nin gelmesi ile birlikte kıraat ilmi yayılmaya başlamış ve burada da zâd/ض ile ilgili tartışmalar ortaya çıkmıştır. İbnü'l-Cezerî, (kendisinin de Şâfiî olması hasebi ile) Fâtîha'daki zâllîn/ضالين kelimesindeki zâd/ض harfinin zâ/ظ ile okunması durumunda bile mana bozulduğu için namazın bozulacağını, Allah'ın muradının hilâfına bir durum oluştuğunu ifade etmiştir. Bu hatayı eserrû/أَسْرُو yerine esarrû/أَصْرُو şeklinde okuyarak sesleri birbirine çok yakın olan iki harfin sesi ile okumaya benzetmiş, zâd/ض ile zâ'nın/ظ da birbirine yakın ses olmasına rağmen bunların da birbirine karışması ile manayı bozduğunu ifade etmiştir. İbnü'l-Cezerî, diğer uzak seslerdeki harflerin seslerine benzetildiğindeki durumu dikkate bile almamıştır.¹²

İbnü'l-Cezerî'den sonra Osmanlı Coğrafyasına gelen Mısır'lı kıraat âlimleri de zâd/ض harfinin okunuşu ile ilgili tartışmalara dâhil olmuşlardır. Zâd/ض harfinin okunuşu ile ilgili tartışmalara eserleri ile dâhil olan Türk ve Arap âlimler olmuştur. Bunlardan en çok dikkat çekenleri şunlardır:¹³ Ali b. Gânim el-Makdisî'nin (öl. 1004/1596) *Buğyetü'l-mürtâd fî (li) tashîhi'z-zâd*; buna reddiye yazan Ali b. Süleymân el-Mansûrî el-Mısırî'nin (öl. 1134/1722) *Risâletü'r-reddiyye fî Risâleti Ebî Gânim ile Reddî'l-ilhâd fî'n-nutki bi'z-zâd*; Saçaklızâde Muhammed b. Ebûbekir el-Mar'âşî'nin (öl. 1145/1732) *Risâle fî keyfiyyeti edâi'z-zâd* ve buna reddiye yazan Yûsufefendizâde Abdullah Hilmi'nin (öl. 1167/1754) *Risâletü'r-reddiyye fî'z-zâd* eserleridir. Bu eserlerden Makdisî ve Saçaklızâde'nin zâd/ض harfinin zâ/ظ sesine daha çok benzemesinden dolayı çıkaramayanların son çare olarak yakın ses olan zâ/ظ sesi ile okuması gerektiğine dair görüşleri olup Yûsufefendizâde ve Ali b. Süleymân el-Mansûrî bunlara karşı reddiyede bulunmuşlardır. Bu eserlerde zâd/ض harfini zâ/ظ sesine yakın olması gerektiğini söyleyen Makdisî ve Mar'âşî'yi, Ali el-Mansûrî ve Yûsufefendizâde zâd/ض ile zâ/ظ seslerinin aynı okunmasını söylemeleri sebebiyle eleştirmişlerdir. Diğerleri ise onları dâ/ط sesi ile okumayı tavsiye etmekle itham etmişlerdir. Bu tartışmalarda zâd'ın/ض yanlış sesle okunduğunda namazı bozacağı her iki grup tarafından dillendirilmiştir. Bu dönemden sonra dâ/ط ve zâ/ظ dışındaki seslerle okumanın zaten yanlış olduğu kabullenilmiş zâd/ض harfi ile ilgili fonetik tartışma dâ/ط ve zâ/ظ arasında deveran etmeye başlamıştır. O dönemde bu tartışmaya müdahil olan bir kişi daha vardır ki o da bu çalışmaya konu olan Süleymân eş-Şevkî et-Tokâdî'dir.

Bu çalışma, Süleymân eş-Şevkî et-Tokâdî'nin Yazma Eserler Kütüphanesinde tek nüsha halinde bulunan ve *Risâle fî kırâati'd-dâd* ismi ile kayıtlı eserinin neşri ve tahlili hakkındadır. Çalışma, dört

İbn Mâlik, *el-İtimâd fî nezâiri'z-zâ' ve'z-zâd* (b.y.: y.y., ts.); Takiyyuddîn Ebû Bekr Abdillâh b. Alî b. Muhammed eş-Şeybânî Ebû Bekr el-Mevsilî, *el-Fark beyne'z-zâd ve'z-zâ'*, thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin (Dimaşk: y.y., 2003); Buhânüddin el-Ca'berî, *el-İrsâd fî Şerhi'l-Mirsâd el-fârik beyne'z-zâ' ve'z-zâd* (Dimeşk: Dâru'l-Gavsânî, ts.).

¹¹ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime fî mâ yecibu ale'l-kârî en ya'lemeh* (b.y.: y.y., 2001), 72.

¹² Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd*, thk. Alî Hüseyin el-Bevvâb (Riyad: y.y., 1985), 130.

¹³ Ömer Bayoğlu, *Osmanlı'da Dört Risâle Bağlamında Dâd Harfine Dair Tartışmalar* (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

bölümdür. Birinci bölümde müellifin hayatı ve eserleri; ikinci bölümde müellifin zâd/ض harfinin kıraat/tecvid yönünden izahı; üçüncü bölümde zâd/ض harfinin sesi yanlış telaffuz edildiğinde namazın bozulup bozulmayacağı hakkındaki fikhî görüşünün değerlendirilmesi; dördüncü bölümde ise genel değerlendirme yapılacaktır.

1. Süleymân eş-Şevkî et-Tokâdî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri

Süleymân eş-Şevkî, daha önce yapılmış bibliyografik çalışmalarda ismine rastlanılmayan ancak Türkiye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Tokâdî nisbesi ile adına kayıtlı iki risâlesi bulunan bir âlimdir. Ancak hayatı ile ilgili elimizde hiçbir bilgi mevcut değildir. Süleymân eş-Şevkî et-Tokâdî'nin iki eserinden biri kıraat/tecvid ile ilgili olup Amasya Beyazıt Kütüphanesinde *Risâle fî kırâ'ati'd-dâd* adıyla kayıtlı ve üç sayfadan müteşekkil risâlesidir. Süleymân eş-Şevkî'nin diğer eseri ise Millî Kütüphane'de Samsun Vezirköprü İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonunda 55 Vez 856/3 numarada kayıtlı bulunan *Risâle fî ahvâli'l-kıyâme* adlı risâlesidir. Bu risâlenin akâid ve kelâm alanında olduğu beyan edilmiştir. Yazmanın içinde kimin tarafından yazıldığı bilinmemekle birlikte Ebu's-Suûd tefsirinden bazı sûre ve âyetlerin tefsirleri aynen iktibas edilmiştir. Yazmada risâlenin 81b-106b varakları arasında olduğu kaydedilse de müellifin risâlesi, aslında 88a-133a varaklar arasındadır. Bu risâlede, ölüye yapılması gereken görevlerin fikhî yönü izah edilmiştir. İsmi *Risâle fî ahvâli'l-kıyâme* olarak kaydedilmesi, yazmanın müsvedde olan ilk sayfasında kıyâmet alametlerinden bahseden bir rivâyetin bulunmasıdır. Yazma içinde müellif ismi olarak sadece Süleymân eş-Şevkî'nin adı bulunmasından hareketle yazmanın tamamı onun adına kaydedilmiş ve risâleye *Risâle fî ahvâli'l-kıyâme* denilmiştir.

Müellifin tam adı ve künyesinin ne olduğuna bakıldığında her iki risâlede de isminin Süleymân, nisbelerinden birinin eş-Şevkî/الشوكى olduğu görülmektedir. Ancak ölüm ile ilgili risâlesinde lakabı Hacı, ikinci nisbesi et-Tokâdî, babasının adı da Muhammed olarak yazılmıştır. Süleymân eş-Şevkî'nin yaşadığı veya öldüğü tarihler hakkında ise bilgi *Risâle fî ahvâli'l-kıyâme* risâlesinin ferağ kaydında bulunmaktadır. Müstensih, müellifin 1138/1726 yılında kendi el yazmasından istinsah ettiğini bildirmektedir. (Bk. Ek 3) Bu durumda müellifin 1138/1726 yılında hayatta olduğu anlaşılrsa da vefatı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁴ Bu tarihler Süleymân eş-Şevkî'nin Saçaklızâde Mehmed Efendi (öl. 1145/1732) ile aynı dönemde yaşadığını göstermektedir. Saçaklızâde'nin hocası *Tibyân Tefsiri* Mütercimi Ayıntâbî Sivâsî Debbâğî Tefsîrî Mehmed Efendi'ye (öl. 1111/1699) risâlesinin ilk sayfasında atıfta bulunup aynı minvalde eserler vermeleri, onların birbiri ile mülaki olma ihtimalini akla getirmektedir.

1. Süleymân eş-Şevkî et-Tokâdî'nin *Risâle fî kırâati'd-dâd* isimli Risâlesi

Süleymân eş-Şevkî'nin kıraat alanında yazmış olduğu eseri, *Risâle fî kırâati'd-dâd* isimli risâlesidir. Risâle 3 sayfada 73 satırdan müteşekkildir. Eserin dili, anlaşılır bir Arapça anlatıma sahip olup, harekesizdir. Müellifin bu eseri, tek parça halinde kısa ve öz bir eser olsa da bir giriş

¹⁴ Süleyman b. Muhammed eş-Şevkî et-Tokâdî, *Risâle fî kırâati'd-dâd* (Amasya Beyazıt Kütüphanesi, 1802/01), 3a; Süleyman b. Muhammed eş-Şevkî et-Tokâdî, *Risâle fî ahvâli'l-kıyâme* (Milli Kütüphane, 55 Vez 856/3), 113a.

ve iki bölümden oluştuğu söylenebilir. Girişte besmele, hamdele ve salvele ile başlamış, zâd/ض harfinin okunuşunda uygulanan seslendirme çeşitlerini zikretmiş ve bu risâleyi kaleme alma sebebini açıklamıştır. Giriş bölümü, 2a numaralı varakta ve ilk on dört satırdır. Birinci bölüm, zâd/ض harfinin okunuşunun nasıl olacağını, harflerin sıfatları üzerinden açıklayan kıraat/tecvid ilmi ile ilgili bölümdür. Bu bölümün metni, 2a sayfasında on beşinci satır ile başlayıp 3a sayfası dokuzuncu satır ortasına kadar devam etmektedir. İkinci bölüm ise zâd/ض harfinin yanlış okunuşunda namazın bozulup bozulmayacağına yönelik fikhî hükümleri içeren bölümdür. Bu bölümün metni 3a numaralı varakta dokuzuncu satır ortasından başlayıp risâlenin sonuna kadardır. (Bk. Ekler)

Süleymân eş-Şevkî, risâlenin giriş bölümünde risâleyi kaleme alma sebebini şöyle açıklamaktadır. Müellif, İslâm beldelerinde zâd/ض harfinin üç farklı telaffuzu olduğunu ve bunlardan birincisinin, en kuvvetli harf olan dâ/ط; ikincisinin dâ/ط harfine göre zayıf sayılan zâ/ظ harfi gibi; üçüncüsünün ise bu ikisi arasında bir sesle okumak olduğunu ifade eder. Müellifin serzenişi ise tahkik/araştırma ehli olan kişilerin bu ihtilafı sonlandıracak şekilde ciddi bir araştırmaya girmemeleridir. Bundan dolayı kendisi o dönemin meşhur hocalarının bazısından¹⁵ ikinci görüş olan zâ/ظ gibi okumayı tercih edecek ve sonuca ulaşacak bazı çalışmalar duysa da iknâ edici bir bilgi bulamamıştır. İşin kendisine düştüğünü ifade eden müellif, kendisi bu işin aslını araştırmaya girip, öğrencilerini de bunu araştırmaya yönlendirmiştir. Bu harfin doğru sesinin ne olduğunu ispat etmeye çalışırken, bir gece rüyasında daha önce kendisine tecvid dersi verdiğini düşündüğü bir talebesine bir mescitte ses güzelleştirme ve harflerin fonetiğini öğretme dersi vermektedir. Öğrencisi, zâd/ض harfinin okunuşu ile ilgili doğru bilginin kendisinde oluştuğunu hissettiği için gelen bu ilhâmî bilgiyi yazmasını istemiştir. Talepte bulunan öğrencisine yazacağına kesin söz veren müellif, uyanınca bu rüyanın bir müjde olacağını düşünerek verdiği sözü gerçekleştirmeye kesin karar vermiştir. Çünkü onun bildiği şeylerden birisi “Müstehap olan şeylerden biri, rüyada itaat kabilinden olan bir şey görülürse onu uyanınca yapmaktır.” Müellifin dayanak aldığı, rüyada itaat kabilinden görülen şeylerin uyanınca yapılması gereken bir şey olduğunu bildiren hadîs, risâlenin derkenarında yazılmıştır: Bu hadîs şöyledir:

رُؤِيَ أَنَّ حُرْمَةَ بْنَ ثَابِتٍ رَأَى فِيمَا رَأَى النَّاسَ أَنَّهُ سَجَدَ عَلَى جَنَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَهُ وَقَالَ صَدَقَ رُؤْيَاكَ فَسَجَدَ عَلَى رُؤْيَاكَ (ع م) فَآخِرُهُ فَاصْطَلَحَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَهُ وَقَالَ صَدَقَ رُؤْيَاكَ فَسَجَدَ عَلَى رُؤْيَاكَ (ع م) Huzeyme b. Sâbit el-Ensârî (r.a), rüyayı görenden rivâyet ettiğine göre rüyayı gören kişi Hz. Peygamber’in alnı üzerinde secde etmiştir. Bunu söylemesi üzerine Hz. Peygamber uzandı ve “rüyayı doğrula!” dedi. O da Hz. Peygamber’in alnı üzerine secde etti.” Yine derkenarda hadisin ardından, *Mesâbih* şerhlerinde bu hadisin, rüyasında taat cinsinden bir şey görüldüğünde uyanınca onu uygulamanın müstehap olduğunu açıkça izah ettiğini söylediklerini aktarmaktadır.¹⁶ Hadis

¹⁵ Talikte Saçaklızâde Mehmed Efendi’nin (öl. 1145/1732) hocası Tıbyân Tefsiri Mütercimi Ayıntâbî Sivâsî Debbâğî Tefsîrî Mehmed Efendi’yi (öl. 1111/1699) kast etmektedir. Tefsîrî Mehmed Efendi hakkında detaylı bilgi için bk. Recep Arpa, “Tıbyân Tefsiri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/127-128.

¹⁶ Ebû Muhammed Hüseyin b. Abdullah et-Tîbî, *Şerhu’t-Tîbî alâ Mişkâtî’l-mesâbih*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (b.y.: y.y., 1417/1997), 9/3012; Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed Alî el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtiḥ Şerhu Mişkâtî’l-mesâbih* (Beyrut; Lübnan: Dâru’l-Fikr, 2002), 7/2931.

kitaplarındaki hadis metninde, rüyayı görenin Huzeyme b. Sâbit'in (r.a) amcası Ebû Huzeyme (r.a) olduğu belirtilmekte¹⁷ ancak bazı rivâyetlerde amcasının künyesi Ehû Huzeyme olarak geçmektedir.¹⁸

Müellifin bu açıklamalarından anlaşıldığı üzere kendi zamanında zâd/ض harfinin lâm/ل veya zâl/ذ veya zây/ز okunmasının yanlış olduğu hakkında bir ihtilaf yoktur. İhtilaf tâ-i mühmele/ط ve zâ-i mu'ceme/ظ sesleri arasındadır. Gerçi önceki dönemlerde de bu iki ses arasında zaten ihtilaf vuku bulmuştur. Diğer harflerle okumak avam arasında yine devam ediyor olabilir. Ancak ilim ehli arasında Aliyyü'l-Kârî'nin ifadesine bakıldığında bunun Mısır'dan doğduğu bilgisi doğru olsa gerektir. Çünkü başta Hicaz bölgesinde bu seslerle okunmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü tartışmaya ilk dâhil olan Dâni gibi âlimlere bakıldığında hep Mısır bölgesinden kıraat ilmi alıp Hicaz bölgesinden de kıraat aldıktan sonra, iki ses arasındaki doğruyu ortaya çıkarmaya çalıştıkları görülmektedir. Müellifin yaşadığı dönemde yazılan zâd/ض risâleleri de hep bu minvalde olmuştur.

1. *Risâle fî kırâati'd-dâd* isimli Risâlenin Kıraat/Tecvid İlmi İle İlgili Bölümü ve Değerlendirilmesi

Müellif, başta harflerin sıfatlarını İbnü'l-Cezerî gibi zıtlı ve zıtsız olarak iki kısma ayırmıştır. Sonra harflerde hangi sıfatların olduğunu dört harf üzerinden örneklemiştir. Bundan sonra zâd/ض harfini sıfatları üzerinden açıklamıştır. Müellife göre zıtlı sıfatlar ondur. Müellif, zıtlı sıfatları on olarak ifade etse bile ileride “Şiddet ve rihvet sıfatları arasında ‘لِنْ عُمْرُ’ harfleri bulunmaktadır.” ifadesi ile beyniyye sıfatının harflerini de saymaktadır. Yani burada zıtlı sıfatların on bir olduğunu söylemesi daha doğru olurdu. Müellife göre zâd/ض harfinde bulunması gereken zıtlı sıfatlar, cehr, rihvet, isti'lâ, itbâk, ve samt/ısmat sıfatlarıdır. Müellif, cehri “harfi telaffuz ederken nefesin akması”; rihveti, “harfi telaffuz ederken nefesin akması”; isti'lâyı “kalın okurken dilin yukarıya meyl etmesi”; itbâkı “harfi telaffuz ederken dili üst çene tarafına kapak gibi kapatmak”; samt/inzilâk/izlâk sıfatının zıddı olduğunu ifade etmekle beraber tanımını “inzilak harflerinden biri bulunmadan kendi harflerinin ağırlığından dolayı rubâi ve humâsî kelimelerin bulunmaması” şeklinde tanımlamaktadır. İnzilâk sıfatını “hafif bir şekilde dilin ucu ile telaffuz etmek” şeklindeki tanımından da samt sıfatı harflerin zor telaffuz edilen harfler olduğunu söylemiş olmaktadır. İstitâleyi “mahrecinde hiçbir şeye bağlı kalmayıp mahrecinin uzun olması” şeklinde tanımlamıştır. Sıfatlarla ilgili tanımlar, İbnü'l-Cezerî vb. âlimlerin sıfat tanımları ile aynıdır. Zâd/ض harfindeki zıtsız sıfatın ise istitâle olduğunu söylemiştir. İbn Cezerî vb. âlimler, zâd/ض ve zâ/ظ harfleri arasındaki farkın mahreç ve istitâle sıfatı olduğunu, bu ikisi olmasa zâd/ض

¹⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût - Âdil Mürşid vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 36/204; Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ Ebû Muhammed el-Begavî, *Mesâbilu's-sünne*, thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Mar'âşî vd. (Beyrut: y.y., 1987), 3/265; Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ Ebû Muhammed el-Begavî, *Şerhu's-Sünne*, thk. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Zühayr eş-Şâvîş (Dimaşk; Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983), 12/225.

¹⁸ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb el-Horâsânî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasen Abdülmün'im (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 7/106.

harfinin zâ/ظ olacağını veya tam tersi olacağını vurgularlar.¹⁹ Ayrıca zâd/ض harfinde şîn harfinde olduğu gibi tefeşşî sıfatının da olabileceği ancak şîn harfindeki derecede olmadığı da buna eklenmektedir.²⁰

Müellif, harflerin sıfatlarının kuvvetli, zayıf ve mütevassıt şeklinde üç kısma ayrıldığını ifade eder. Bu sıfatlardan cehr, şiddet, itbâk, isti'lâ, istitâle, kalkale, safir, tefeşşî, inhirâf ve tekrar sıfatlarının kuvvetli; hems, rehâvet, istifâl ve infitâh sıfatlarının zayıf sıfatlar olduğunu ifade eder. Harflerin kuvvetli olması veya zayıf olması kendisinde bulunan sıfatlara bağlıdır. Buna göre dâ/ط harfi, kendisinde cehr, şiddet, itbâk, isti'lâ ve kalkale bulunduğu için son derece kuvvetlidir. Hê/ه harfi ise kendisinde hems, rehâvet, istifâl, infitâh ve bunlara ek olarak mahrecinin uzaklığından dolayı son derece gizlilik sıfatı da bulundurduğundan zayıflığı kuvvetlidir. Hemze ise kuvvet ve zayıflık yönünden orta sıfatta bir harftir. Çünkü hemzede (kuvvetli sıfatlardan) cehr ve şiddet bulunduğu gibi (zayıf sıfatlardan) istifâl ve infitâh sıfatı da bulunur. Bâ/ب harfi ise hemze harfinden daha kuvvetlidir. Çünkü bâ/ب harfi, kalkale sıfatı ve mahreç yakınlığı ile hemzeden daha fazla kuvvetli sıfata haizdir. Bütün harflerin sıfatlarını zikretmek meseleyi uzatacağından bu dört harfle ilgili zikredilen bilgileri yeterli gören müellif, bu bilgilerle bütün harflerin sıfatlarını ve kuvvet ve zayıflığını bu usulle ortaya çıkarmayı mümkün görür.

Müellif, bu bilgiler çerçevesinde zâd/ض harfini mahreç ve sıfat yönünden izah etmeye başlamaktadır. Onun zâd/ض ile ilgili aktardığı bilgi şu şekildedir.

“Zâd/ض harfi, daha önce zikredilen kuvvetli sıfatlardan olan cehr, isti'lâ, itbâk ve istitâle kendisinde bulunduğu için mahrecine itimadlı kuvvetlidir. Ancak zâd/ض harfinin kuvveti, noktasız dâ/ط harfinin kuvvetinden beşte bir oranında takdir edilecek mertebe daha aşağıdır. Çünkü zâd/ض harfinde dâ/ط harfinde bulunan beş kuvvetli sıfattan biri olan şiddet sıfatı eksiktir. Buna mukabil (zayıf sıfat olan) rehâvet ile muttasıf olup dâ/ط harfinin kalkalesine karşın kendisinde istitâle sıfatı bulunmaktadır. Ancak zâd/ض harfi, zâ/ظ harfinden bir mertebe üsttedir. Çünkü noktalı zâ/ظ harfinde kuvvetli sıfatlardan sadece üç sıfat bulunur ki bunlar, cehr, isti'lâ ve itbâk sıfatlarıdır. Yani zâ/ظ harfinde zâd/ض harfindeki istitâle yerine hiçbir kuvvetli sıfat gelmemiş ve istitâle sıfatı da zâ/ظ harfinde zaten yoktur. Bundan dolayı noktalı zâd/ض harfinin noktasız dâ/ط harfinden kuvvet yönünden bir mertebe aşağı, noktalı zâ/ظ harfinden kuvvet yönünden bir mertebe üstte olacak şekilde telaffuz edilmelidir. İbnü'l-Cezerî vd. ulemânın zâd/ض harfinin istitâle sıfatını beyan sadedindeki görüşü, bizim dediğimize işaret edecek şekilde olup “Zâd/ض harfini telaffuzu düzgün yapmanın yolu, mahrecini tam tutturup noktalı zâ/ظ harfinden ayıran sıfatları yerine getirmektir. Yine İbnü'l-Cezerî'nin ‘Zâd'ı/ض istitâle ve mahreci ile zâ/ظ harfinden ayır...’ sözü de

¹⁹ Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Kaysî, *er-Riâye li tecvidi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilâve* (Cîze: Müessesetü Kurtuba, ts.), 124; İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetu'l-Mukaddime*, 72; Dâni, *el-Fark beyne'z-zâd ve'z-zâ'*, 32.

²⁰ Dâni, *el-Fark beyne'z-zâd ve'z-zâ'*, 32.

bizim dediğimize işaret etmektedir. Çünkü istitâle sıfatı, zâ/ظ harfinin fevkinde bir kuvvet gerektirmektedir.”

Müellifin bu açıklamaları, Mekkî b. Ebî Tâlib, İbnü'l-Cezerî vb. ulemânın açıklamaları ile aynıdır. Bu anlamda Makdisî ve Mar'aşî ile de aynı demektir.

1. *Risâle fî kırâati'd-dâd* isimli Risâlenin Fık'hî Hükümler ile İlgili Bölümü ve Değerlendirilmesi

Müellif, kendine göre zâd/ض harfinin mahreç ve sıfatları yönünden doğrusunu tespit ettikten sonra risâlesinde ikinci bir bölüm açmıştır. Çünkü bazı muhakkiklerin bu anlamda sözleri dikkatini çekmiştir. Burada zâd/ض harfinin fonetik olarak yanlış ses ile okunduğunda namazı ifsat edip etmeyeceğini işlemiştir. O şu bilgileri aktarır:

“Zâd/ض harfinin sıfatını zâ/ظ sıfatına çevirmeden zâ/ظ mahrecinden okunursa bu mahreç değişimi ile namaz bozulmaz. Bu durumda, manayı bozmayan bir şey ortaya çıkıp, sadece lahn-i hafîden sayılan ve harfin sıfatını ihlal eden bir şey ortaya çıktığı için (diğer seslerle okumaktansa bu ses ile okumak) güzeldir. *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*'de “Eğer bir kişi namazda lahinli bir okuyuş sergileyip, okuyuşu manayı bozarsa namaz fâsit olur; manayı bozmasa namaz fâsit olmaz. Eğer hata harf-i med ve harf-i linde olursa fâhiş bir hata olmadığı sürece namaz fâsit olmaz. Namaz dışında okunduğunda ise ihtilaf vardır. Sahih olan mekruh olmasıdır. Sâdî (Çelebi öl. 945/1539), *Beyzâvî Hâşiyesi*'nde ‘Abese sûsesinin sonunda şöyle demiştir: “*el-Bahru'l-muhîtu'l-Burhânî*'de musannif, şöyle demiştir: ‘Bir kişi zâd/ض yerine zâ/ظ okursa veya aksini yaparsa kıyâs, namazın fesadını gerektirir. Bu görüş Hanefî meşâyihinin genelinin görüşüdür. Ancak meşayihimiz, istihsan ilkesine dayanarak halkın geneli hakkında özelde Arap olmayanlar hakkında bir zaruret olduğundan namazı fâsit etmediğine hükmetmişlerdir. *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*'de *Hulâsa*'dan şöyle nakledilmiştir: “Kim zâd/ض yerine zâ/ظ okursa veya zâ/ظ yerine zâd/ض okursa Ebû Hanîfe ve Muhammed'e göre namazı fâsit olur. Ebû Mutîr (el-Hakem b. Abdillâh b. Mesleme) el-Belhî (öl. 199/814) ve Muhammed b. Seleme (öl. 278/892) gibi Hanefî meşayihin geneline göre ise namazı fâsit olmaz.”²¹

Müellifin verdiği bilgiler yeterli olmayıp bu hususta kaynaklarına ve detaylarına inmeden bu meselenin etraflıca anlaşılması zordur. Bunun için kaynak gösterdiği yerler üzerinden meselenin değerlendirmesini yapmak uygun olacaktır.

Müellifin iktibasta bulunduğu *Bezzâziyye*, Hanefî fukahâsından Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî'nin (öl. 827/1424) *el-Fetâva'l-Bezzâziyye* olarak bilinen fıkha dair eserinin asıl adı *el-Câmi'u'l-vecîz* veya *Fetâva'l-Kerderî*'dir.²² Meselenin tam

²¹ Ferîdüddin Âlim b. Alâ' ed-Dihlevî el-Hindî Enderpetî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye* (Hindistan: Mektebetü Zekerîyya Bedâyübend, 2010), 2/82.

²² Ahmet Özel, “Bezzâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/113-114; Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Şihâb b. Yusuf el-Kerderî el-Burkînî el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye* (Bayrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009).

anlaşılabilmesi için *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*'de bu hususta verilen fetvânın detayını bilmekte fayda vardır. Fetvanın bütünü şu şekildedir:

Kıraat hatası, bir harf yerine diğerini okumak, harf eklemek ve eksiltmek, muahhar harfi takdim, mukaddem harfi tehir, bir kelime yerine başka bir kelime okumak, bir kelime eklemek ve bir kelime eksiltmek, muahhar kelimeyi takdim, mukaddem kelimeyi tehir, bir âyet yerine başka bir âyet okumak, bir âyet eklemek veya eksiltmek, muahhar âyeti takdim, mukaddem âyeti tehir fillerinden oluşur.

A- Bir harf yerine bir harfi değiştirme işlemi olursa;

1- Eğer mana değişmiyorsa;

- i. Kur'ân'da da okunan şekli var ise bütün âlimlere göre namaz fâsit olmaz. Müslimîn/مسلمين yerine müslimûn/مسلمون okumak gibi.
- ii. Ancak, İmâm-ı Azam ve İmâm Muhammed'e göre anlam değişmediği halde Kur'ân'da yoksa fâsit olmaz. el-Hayyü'l-Kayyûm/الحى القيوم yerine el-Hayyü'l-Kayyâm/الحى القيام okumak gibi. Çünkü bu iki manayı itibara alır. İmâm Şâfiî de ibdale cevaz vermemekle birlikte manayı itibara alır. Söylenilen bir insan kelamı gibi olsa da söyleyende kasıt olmadığı için unutarak veya hataen konuşan kişiye benzer. İmâm Şâfiî lafzı sadece Fâtiha'da itibara alır. Çünkü Fâtiha'nın bütün irap vecihlerine de dikkat ederek okunması lâzımdır/farzdır.
- iii. İmâm Ebû Yûsuf'a göre ise fâsit olur. Bu, tekbirde ekber/أكبر yerine ecellü/اجل demeye benzer. Burada lafız gözetildiği gibi bu meselede de gözetilmelidir.

2- Eğer anlam değişiyorsa;

- i. Kur'ân'da da benzeri yoksa herkese göre fâsit olur. Burada mahrecinin yakın olmasına bakılmaz. Çünkü itibar, İmâm Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed'e göre manaya uymasına, İmâm Ebû Yûsuf'a göre ise Kur'ân'da benzerinin bulunmasındadır. Burada asıl olan sâd/ص ve dâ/ط gibi iki harf arasını külfetsiz bir şekilde ayırmak mümkün ise herkese göre fâsit olur. Sâlihât/صالحات kelimesini dâlihât/طالحات okumak gibi. Ancak zâ/ظ ile zâd/ض; sâd/ص ile sîn/س; dâ/ط ile dâ/ت arasını ayırmak gibi iki harfin arasını ayırmak meşakkatli olursa ihtilaf buradadır. Ulemânın çoğunun ifadesi umûmü'l-belvâ bulunduğu için bunun ifsât etmeyeceği yönündedir. Ebû Mansûr (Nasr Muhammed b. İbrâhîm) el-İrâkî (öl. 450/1058 ?), içinde ayn/ع, hâ/ح, gâf/ق, dâ/ط dâ/ت ile birlikte sâd/ص veya sîn/س bulunan bir kelimedede sîn/س yerine sâd/ص okunursa veya tam tersi olsa namazı caiz olur. Ancak (Zeynüddin Ebu'l-Kâsım Ahmed b. Muhammed b. Ömer) el-Attâbî (öl. 586/1190), sâd/ص ve sîn/س ile birlikte bu harflerden biri olmazsa ve mana değişirse umûmü'l-belvâdan dolayı namazı ifsât etmeyeceğini söyler. Buna örnek samed/صمد kelimesini sîn/س ile okumak; mağzûb/مغضوب kelimesini zâ/ظ ile okumak, zâllîn/ضالين kelimesini zâl/ذ veya zâ/ظ ile okumaktır. Umûmü'l-belvâ olması, avâmın harflerin mahrecini bilmemesidir. (Ebû İshâk İbrâhîm b. İsmâîl el-

Ensârî el-Buhârî) İmâm es-Saffâr (öl. 534/1139),²³ Muhammed b. Seleme (öl. 278/892) gibi birçok Hanefî fukahası bu şekilde fetva vermiştir. Bazıları ise mutlak olarak mana değişirse ifsat eder demiştir. Kâdî Ebü'l-Hasen (Alî b. Abdülazîz b. el-Hasen el-Cürcânî) (öl. 392/1001-1002)²⁴ ve Kâdî Ebû Âsım (Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Abbâdî el-Herevî (öl. 458/1066)²⁵ ise kasten yapılmadıkça ifsat etmeyeceğini söylerler. Yani diline öyle geldi ise veya iki sesi ayıramıyorsa kasıt olmadıkça ifsat etmez. Bu görüş en itidalli görüş olup muhtar olan görüştür.²⁶

Bu konunun tefarruâtında şunlar söylenmektedir:

- 1- Bir kimse acizliğinden dolayı düzeltmeye çalıştığı halde çıkaramadığını bilerek -mesela hâ/ح harfini hâ/ح okusa bunun namazı sahihtir. Eğer düzeltmeye çalışmayı terk ederse namazı fâsittir. Horasan ulemâsı, harfi yapamayanların mazur grubunda olup namazının kendisi için sahih olsa da başkasının kendisine uyamayacağını söyler. Bunlar arasında İbrâhîm b. Yûsuf (Ebû İshâk el-Belhî el-Mâkiyânî öl. 239/854), İbn Mutî (öl. ?), İbnü'l-Ezher (Ahmed en-Nîsâbü'rî öl. 263/877) vardır. Harezmi ulemâsından bazılarının hataen okunduğunda namazın fâsit olmayacağına Şâfiî'nin hükmünü delil alarak karar verdikleri görülmüştür. Fakat Şâfiî'nin hükmü Fâtiha dışındaki okuyuşlar içindir. Bunu mutlak anlamda almak ise delilsiz bir dava olur.
- 2- Dilinde bazı harfleri söylemeye engel bir özü olanların içinde o harflerin bulunmadığı yerleri kelamı değiştirmiyorsa okur. Ancak Fatiha'yı terk etmez. Eğer kelamı değiştirecek şekilde okursa fâsit olur. Namaz dışında bu şekilde okursa hiçbir sevabı da olmaz. Çünkü Kur'ân'ı lahinli okuyanlar, Kur'ân okuyucu vasfına haiz olmadıkları için ecre müstahak olmazlar. Bu hüküm, âyette (ez-Zümer, 39/28) "Hiçbir eğriliği olmayan Kur'ân/قُرْآنًا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ" olarak ifade edilmesinden dolayı verilmiştir. İçinde söyleyemediği harfler bulunmayan âyetler olduğu halde söyleyemediği harfleri bulunan âyetleri okuması namazı ifsat eder. Sonuç olarak bir kimsenin bir harfi başka bir harf ile değiştirip düzeltmeye gücü yetmiyorsa bu okuyuşu namazı ifsat etmez. Bizim de kendisi ile amel ettiğimiz fetva budur.²⁷ Müellifin Bezzâziyye'den naklettiği fetvanın detayı bu şekildedir. Sonra Sa'dî'den bir nakil yapmıştır.

Sa'dî'den kasıt, Şeyhülislam İbn Kemal Paşa'dan (öl. 940/1534) sonra gelen on birinci Osmanlı şeyhülislamı Sâdî Çelebi'dir (öl. 945/1539). Künyesi Sa'dullah olan Sa'dî Çelebi'nin babasının adı İshâ Çelebi'dir. Kastamonu Daday'da dünyaya geldiği için Dadayî ve Kastamonî nisbeleri ile anılmaktadır. Nisbeleri ve künyeleri ile birlikte adı, Sadullah Sa'dî b. İsa b. Emirhan ed-Dadayî el

²³ İlyas Üzümlü, "Saffâr, Ebû İshâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/462-463.

²⁴ Fuat Günel, "Cürcânî, Ebü'l-Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/132-133.

²⁵ Tâcuddîn Abdülvehhâb b. Takıyyuddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî-Abdülfezzâh Muhammed el-Hulvî (b.y.: Dârul-Hicr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1992), 4/104.

²⁶ Bezzâzî, *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*, 1/40.

²⁷ Bezzâzî, *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*, 1/40-41.

Kastamonî'dir. Beyzâvî üzerine yazdığı eserinin adı, *el-Fevâidü'l-behiyye*'dir.²⁸ Bu eserde müellifin naklettiği bilgiye rastlanmamıştır.²⁹ Ancak bilgi mana olarak *el-Muhîtu'l-Burhânî*'de mevcuttur.³⁰ Lafzen ise *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*'de Fahreddin Hasan b. Mansur el-Üzcendî el-Fergânî'nin (öl. 592/) *el-Fetâva'l-Hâniyye*'den naklinde geçmektedir.³¹ Ancak bu cümleler, *el-Fetâva'l-Hâniyye*'de ise mana olarak zelletü'l-kârî bahsinde işlenmektedir.³² Burada naklettiği fetvalar, bir sonrasında alıntı yaptığı *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*'de zikredileceği için detayını burada zikretmeye ihtiyaç yoktur.

Müellifin alıntı yaptığı Tatarhâniyye'den kasıt *el-Fetâva't-Tatarhâniyye* isimli eserdir. Musannifi, Âlim b. Alâ' el-Enderpetî ed-Dihlevî el-Hindî'dir (öl. 786/1384).³³ Tatarhâniyye'nin kendisinden iktibasta bulunduğu *Hulâsa* isimli eser ise eş-Şeyh el-İmâm İftihârüddîn Tâhir b. Ahmed b. Abdürreşîd b. el-Hüseyn el-Buhârî'ye (öl. 542/1148) ait *Hulâsatü'l-Fetâvâ* isimli eserdir.³⁴ Müellifin zikrettiği Ebû Mutî' el-Belhî'nin asıl adı, el-Hakem b. Abdillâh b. Mesleme olup Ebû Hanîfe'nin talebesi ve ona nispet edilen *el-Fikhü'l-ekber* ile *el-Fikhü'l-ebsat* adlı eserlerin râvisidir.³⁵ Muhammed b. Seleme ise Ebû Abdillâh künyesine sahip olan Belh Hanefî fukahasıdır.³⁶ Muhammed b. Seleme, İmâm Muhammed eş-Şeybânî (öl. 189/805) ve Ebû Yûsuf'tan (öl. 182/798) ilim alan Ebû Süleymân Mûsâ b. Süleymân el-Cüzcânî'nin³⁷ talebesidir.³⁸ Bu kitaptaki fikhî tefarruâtı bilmek meseleyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Müellif, kaynak aldığı fıkıh eserlerinden *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*'de meseleyi anlatmak için harflerin mahreçlerinden başlamıştır. Meselenin anlaşılması için olması gerekenin de bu olduğunu söylemektedir. Zikredilen mahreç bilgileri İbnü'l-Cezerî gibi âlimlerin tarifleri ile aynıdır. Zâd/ض için zikredilen mahrecin dil yanı ve azı dişleri olduğu; dâ/ط ve zâ/ظ nahreci için ise dil ucu harfi olduğu ifade edilmiştir. Dâ/ط dâl/ذ ve dâ/د harfinin bir mahreçte olup onun da mahrecinin dil ucu ile üst seniyyelerin dibi olduğu; zâ/ظ zâl/ز ve sê/س harflerinin mahrecinin ise

²⁸ Ayhan Işık, "Şeyhülislam Sadullah Sadi Çelebi'nin Hayatı ve Kızılbaşlarla İlgili Fetvası", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2024), 815-838.

²⁹ Sa'dullah b. İsa b. Emirhan el-Kastamonî er-Rûmî Şeyhülislam Sa'dî Çelebi, *Hâşiye alâ Envârî't-tenzîl ve esrârî't-tevîl (el-Fevâidü'l-behiyye)* (Nuruosmaniye: Nuruosmaniye Kütüphanesi, 00205, 459), 425b-426b.

³⁰ Ebu'l-Me'âlî Mahmûd b. Ahmed b. Abdulaziz b. Ömer b. Mâze el-Hanefî, *el-Muhîtu'l-Burhânî fî'l-fikhi'n-Nu'mânî*, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 1/319.

³¹ Enderpetî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, 2/82.

³² Kâdîhân Fahreddin Ebû'l-Mehâsin Hasan b. Mansûr el-Üzcendî el-Fergânî, *Fetâvâ Kâdîhân* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 1/127-147.

³³ "el-Fetâva't-Tatarhâniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/446-447.

³⁴ Enderpetî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, 1/169; Mustafa b. Abdullah Hacı Halîfe, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-finûn* (Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî-Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1941), 1/703; Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Hindî el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* (Mısır: Matbaatü's-Seâde, 1906), 84.

³⁵ Mehmet Şener, "Ebû Mutî' el-Belhî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/194-195.

³⁶ Leknevî, *Fevâid*, 168.

³⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lämi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 10/194.

³⁸ Leknevî, *Fevâid*, 168.

dil ucu ile üst seniyyelerin ucu olduğu şeklinde tarif edilmiştir.³⁹ Bu tanımlar, İbnü'l-Cezerî'nin tanımlarının aynısıdır.⁴⁰ İlk dil âlimi İmâm Halil, cîm/ج, şîn/ش ve zâd/ض harfini şecriyye/ağız ortası harflerinden sayarken; dâ/ط dâl/ذ ve dâ/ت harflerini hurûf-i nita'yye/damak harflerinden saymış ve mahreçlerinin bir olduğunu söylemiştir. Zâ/ط zâl/ذ ve sê/ث harflerini ise lisevî/diş eti harflerinden saymıştır. Bu isimlendirmeleri mahrecinin başlangıç noktasına göre yaptığını da eklemiştir.⁴¹

el-Fetâva't-Tatarhâniyye'de, kıraat âlimleri tarafından harfler için güzel ve çirkin görülen bazı okuyuşlar olduğu zikredilmiştir. Okuyuşta güzel görülenler, sahih ve fasih Arap dilinde güzel görülenler olarak tanımlanmıştır. Güzel görülen sesleri beş (fer'î beş harfi kastetmektedir), çirkin görülen harflerin ise yedi olduğunu söylemektedir. Çirkin görülen seslerden birinin de zâd/ض harfinin zây/ز şeklinde telaffuz edilmesi olduğunu söylemiş, okuyuşta çirkin görülen diğer seslere sîn/س'in cîm/ج; bâ/ب'nın fâ/ف; kâf/ك'ın kâf/ك; dâ/ط'nın tâ/ت okunmasını göstermiştir.⁴² Fukahanın mahreçlerle ilgili doğru bilgiyi verdikten sonra fetvasını belirtmesi, doğru sonuca ulaşmak açısından önemlidir. Bu bilgiler çerçevesinde *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*'de verilen fikhî hükümler şu şekildedir:

Bir harfi diğer harfe değiştirmede iki türlü hata ortaya çıkmaktadır:

- A- Birincisi, değiştirilen harf ile Kur'ân kelimelerinin dışına çıkılmamasıdır. Mesela ya'lemûn/يَظْلُمُونَ kelimesinin ye'lemûn/يَظْلُمُونَ şeklinde okunması gibi. Bu durumda sanki Kur'ândaki diğer kelimedenden başlanmış gibi kabul edildiğinden namaz fâsit olmayacağı söylenir.
- B- İkincisi, değiştirilen harf ile birlikte Kur'ân kelimelerinin dışına çıkılmasıdır. Bu durum iki kısımdır:
 - a. Birincisi, harf değişimi ile birlikte anlamı değişmemesidir. Gavvâmîn/قَوَّامِينَ yerine gayyâmîne/قَيَّامِينَ demek gibi. Bu kısımda Ebû Hanîfe ve Muhammed'e göre namaz fâsit olmaz. Ebû Yûsuf'a göre fâsit olur.
 - b. İkincisi ise harf değişimi ile birlikte anlamın değişmesidir. Bu zâd/ض yerine zâ/ط okumak gibidir. (Süleymân eş-Şevkî'nin iktibasta bulunduğu kısım tam burada zikredilmiştir. *el-Fetâvâ'l-Hâniyye*'de "Fâtiha'da zâllîn/ضالين kelimesini zâd/ض yerine zâ/ط veya zâl/ذ okuyanın namazı fâsit olmaz. Ancak dâl/ذ harfi ile okursa bozulur. Zâ/ط yerine zâd/ض okunursa Hanefîlerin genelinin asıl kuralına göre namazı ifsat etse de bazı Hanefî ulemâ genelde

³⁹ Enderpetî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, 2/80.

⁴⁰ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *Tayyibetu'n-neşr fî'l-kırâati'l-aşr*, thk. Muhammed Temîm ez-Zağbî (Cidde: y.y., 1994), 35.

⁴¹ Ebû Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Mehdî el-MaHzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 1/58.

⁴² Enderpetî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, 2/80-81. Bu konuda detaylı bilgi için bk. Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Riâye*, 52.

Müslümanlar hakkında, özellikle de Arap olmayanlar hakkında zaruret olduğu için istihşanen namazı ifsat etmeyeceğine hükmetmişlerdir.) Ancak bu hüküm mahreci yakın olan harfler için geçerlidir. Mahreçleri uzak olanlar hakkında geçerli olmayıp namaz fâsit olur. Zahrüddin Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-Kâdî el-Buhârî'nin (öl. 619/1222) *el-Fetâva'z-Zahîriyye*'de geçen bir fetvada da es-sırâd/الصراط gibi bir sonrasında dâ/ط harfi gelen, li-tasğâ/لِتَصْغَى gibi bir sonrasında ğayn/غ harfi gelen, sâd'ı /ص sîn'e/س çevirmekle namaz fâsit olmaz.⁴³

Zâd/ض harfinin yerine başka bir harf veya başka bir harf yerine zâd/ض okunmada verilen fetvalara ve gerekçelerine bakmak meseleyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Bunun için *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*'de zikredilen fetvaları buraya derlemek faydalı olacaktır.

- 1- *el-Fetâva'l-Hâniyye*'de "Sâd/ص yerine dâ/ط okumak gibi bir harf yerine başka bir harf okunup mana bozulursa iki harfin arasını ayırma meşakkatli değil ise bütün ulemâya (Hanefilere) göre namaz fâsit olur. Ancak zâd/ض yerine zâ/ظ okumak gibi harfleri birbirinden ayırmak meşakkatli ise, meşayihin çoğu fâsit olmayacağını söylemiştir. Ancak Uzduirtüm/أُضْطَرَّتُمْ kelimesinde zâd'ı/ض zâ/ظ veya zâl/ذ okuyan veya ve'l-âdiyâti zabhâ/وَالْعَادِيَّاتِ ضَبْحًا da zâd'ı/ض zâ/ظ okuyan namazı fâsit olur. Ancak yağzâ/يَغْزَا kelimesinde zâ/ظ yerine zâd/ض veya zâl/ذ okunursa namazı fâsit olmaz. Bi-zanîn/بِزَانِينَ kelimesinde zâd/ض yerine zâ/ظ okunursa namaz fâsit olmaz iken mağzûb/مَغْزُوب kelimesinde zâd/ض yerine zâ/ظ veya zâl/ذ okunursa namaz fâsit olur. Hezîym/هَظِيم kelimesinde zâd/ض yerine zâ/ظ veya zâl/ذ okunursa namaz fâsit olur.⁴⁴ Ğayz/غَيْظ kelimesini zâd/ض ile okuyan namazı fâsit olmaz, ancak fazzan ğalîza'فاظًا غليظًا zâd/ض okursa fâsit olur. Fazzalnâ/فَظْلَنَا kelimesinde zâd/ض yerine sâd/ص okursa namaz fâsit olmaz. Fussilet/فُصِّلَتْ kelimesini zâd/ض ile okursa fâsit olmaz. Yenguzûne/يَنْقُضُونَ kelimesini sâd/ص ile okursa fâsit olmaz. Mekzûm/مَكْظُوم kelimesini zâl/ذ veya zâ/ظ ile okursa fâsit olur. Züllilet/ذُلَّتْ kelimesini zâd/ض ile okursa fâsit olur, zâ/ظ ile okursa fâsit olmaz. Zallet/زَالَتْ kelimesini zâd/ض ile okursa fâsit olur, zâ/ظ ile okursa fâsit olmaz. Tazlîl/تَضْلِيل kelimesini zâl/ذ ile okursa fâsit olmaz, zâ/ظ ile okursa fâsit olur. Zî'fe/زَيْغَف kelimesini zâl/ذ ile veya zâ/ظ ile okumak fâsit eder. Zann/ظَنَّ kelimesini zâd/ض okursa fâsit olur. Adhar/أَطْهَر kelimesini zâ/ظ ile okursa fâsit olmaz iken zâd/ض veya zâl/ذ ile okursa fâsit olur. Ezâ'û bih/إِذَاعُوا بِهِ kelimesini zâd/ض ile okursa fâsit olmaz. Yuzlil/يُضِلُّ kelimesini zâ/ظ ile okumak namazı ifsat etmez. Faraza/فَرَضَ kelimesini zâ/ظ veya zâl/ذ ile okumak ifsat eder. Hâzirûn/حَاضِرُونَ kelimesini zâd/ض ile okumak ifsat etmez. Zalelna/زَالْنَا kelimesini zâ/ظ ile okumak ifsat etmez. Zerû/ذَرَوْا kelimesini zâ/ظ veya zâd/ض ile okumak ifsat eder. Zerea/ذَرَأَ kelimesini zâd/ض veya zâ/ظ ile okumak ifsat eder. Telezzü/تَلَذَّ kelimesini zâd/ض ile okumak

⁴³ Enderpetî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, 2/82.

⁴⁴ Enderpetî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, 2/84-86.

ifsat eder.⁴⁵ Mev'idühüm/موعدهم kelimesinde dâl/د yerine zâ/ظ veya zâd/ض veya zâl/ذ okuyanın namazı fâsit olur. Mev'idetin/موعدة kelimesinde dâl/د yerine zâl/ذ veya zâd/ض okursa namaz fâsit olur, ancak zâ/ظ okursa fâsit olmaz.⁴⁶ Son iki örnekte aynı kelimedeki iki zıt hüküm verilmiştir. Bunlardan biri doğru olmalıdır.

- 2- Yazarı bulunamamış ancak *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*'de *Fetâva'l-hucce*⁴⁷ olarak zikredilen kitapta geçtiğine göre zâd/ض yerine zâ/ظ okunursa fukaha ve fıkıhı bilen kişiler hakkında Ebû Mutî'in görüşüne göre "fıkıh bilen konumuna binaen ihtiyaten namaz iadesi" fetvası verilir iken Ebû Seleme'nin görüşüne göre avamın konumundan kaynaklı bir ruhsat olarak caiz olacağı hükmü verilir.⁴⁸
- 3- Yine yazarı tespit edilememiş olan *Yetîme* isimli⁴⁹ eserde bazı Arap lehçelerindeki harf değişikliklerinden bahseder, mesela Rebî'a dilinde, sâd/ص sîn/س olarak; Kays dilinde fâ/ف, sâ/ث olarak, kâf/ك, şîn/ش ve gâf/ق, kâf/ك olarak; Temimoğullarında gâf/ق, kâf/ك olarak; Temimoğulları'nın Sa'd dilinde lâm/ل, râ/ر olarak telaffuz edilir. Bu durumda namazda bu şekilde okunduğunda bu okuyuş kıraatlerden birine uyarsa namaz icmâan fâsit olmaz. Ancak kıraat değil de sadece bir lehçesel değişiklik ise Ebû Yûsuf'a göre namaz fâsit olurken, Ebû Hanîfe ve Muhammed'e göre fâsit olmaz. Yine bir harfi meşakkat ve zorla telaffuz eden herkesin okuyuşu bir lügat mesabesinde olur. Arap olmayan ve zor telaffuz eden her bir kişi için bu kural geçerlidir. (Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. Mes'ûd) el-Veberî (öl. ?) kıraatte lahni fahiş olup namaz vakti dar olanlar hakkında bir fetvasında hatasını düzeltmeden namaza başlayamaz demiş, diğer fetvasında ise namazı okuma yapmadan kılar demiştir.⁵⁰

2. Zâd Harfinin Okunuşu İle İlgili Genel Değerlendirme

Mahreç ve sıfatları hakkında farklı ifadeler bulunan zâd/ض harfinin İslâm tarihinde ihtilaf konusunun Mısır'da başladığı anlaşılmaktadır. Arap olan veya olmayan Müslüman milletler arasında bu harfin doğru veya yanlış okunup okunmadığını tespit için standart bir veri olması gerekir. Bu veri ise kıraat âlimlerinden nakledilen seslerdir. İhtilafların ve bölgesel uygulamaların genel kurala dönüştürülmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü kıraat âlimlerinin aslî harfler dışında kıraat âlimlerince Kur'ân fonetiğinde bulunmasını güzel gördüğü harfler sınırlı olup zâd/ض harfinin ne zâ/ظ ne de dâ/ط okunması bunlar arasındadır. Kıraat ilminde otorite olan âlimlere göre zâd/ض harfinin kendine hâs bir sesi ve z grubu içinde sayılabilecek bir fonetiği vardır. Bundan dolayı fıkıh kitaplarında her iki sese de şartsız bir şekilde onay veren olmadığı

⁴⁵ Enderpetî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, 2/89-92.

⁴⁶ Enderpetî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, 2/84-88.

⁴⁷ Enderpetî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, 1/172.

⁴⁸ Enderpetî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, 2/86.

⁴⁹ Enderpetî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, 1/172.

⁵⁰ Enderpetî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, 2/87-88.

görülmektedir. Mısır, Sûriye vb. bölgelerden karşılaşılan insanlar, z sesi ile telaffuzun Irak vb. bölgeler olduğunu ve bu sesi Arap asıllı olmayan İbnü'l-Cezerî'nin yaydığını, asıl telaffuzun kendilerinin telaffuzu olduğunu söylemektedirler. Ancak bize eserleri ulaşan Mısırlı âlimlerden ilim alan Endülüs âlimlerinin zâd/ض harfinin mahreç ve sıfat tanımları da İbnü'l-Cezerî ile aynıdır.⁵¹ Ebû Amr ed-Dânî (öl. 444/1053) gibi İbnü'l-Cezerî'den 400 sene önce yaşamış Endülüslüler İbnü'l-Cezerî'den değil İbnü'l-Cezerî, Endülüslülerden almıştır, denilebilir. Yani z sesi Mısır bölgesinden yayıldığı gibi d sesi de Mısır bölgesinden yayılmıştır. Burada dikkat çeken şey şudur: Mısır bölgesinde günlük konuşma dilinde cim/ج harfi g sesi ile sê/ث harfi t sesi ile telaffuz edilmektedir. Bunu bile bile Kur'ân fonetiğine yansıtmadıkları halde zâd harfinde bunu yapmaktadırlar. Kıraatlerdeki usûl vecihlerin takarrurundan sonra âlimlerin dikkat ettiği şey, Kur'ân'ın Hz. Peygamber'den beri gelen seslerine muhalif davranmamaktır. Bu, Kur'ân'ın tilâvetini muhafaza ile kitâbetini muhafazayı bir görmelerinden kaynaklı olmalıdır. Nitekim fukaha arasında irap ve harf değişimi dışında med, imâle vb. vecihlerin bile mütevatir olup olmadığı ve bunu inkâr edenlerin durumu hakkında münâkaşalar yaşanmıştır.⁵² Sonuçta Kur'ân harflerinin sesleri kıraat ilmi ve vecihleri içinde yer almaktadır. Kıraatlerin sünnet-i müttebea/uyulması gereken bir gelenek/tevkif olduğu ve sadece Arapça kurallara uymakla bir kıraatin sahih olamayacağı bildirildiğine⁵³ göre harflerin seslerinin de en azından bu ilmi muhafaza eden ve din ilimleri sahasında temsil konumunda olan kişilerin orijinal sesler ile okuması gerekir. Sadece Araplar böyle okuyor diyerek z sesi ile okuyan Arapların varlığını da göz ardı etmek doğru değildir. Birçok dini ilim sahibi kişilerin harf seslerini öğrenmenin ayrı bir yetenek gerektirdiğini söylemeleri ve kendilerinin de bu sahada etraflarındakilere bunu öğrenilemeyen bir ilim gibi yansıtmaalarının sonucunda zâd harfi ile ilgili durum daha da içinden çıkılmaz hale girmektedir. Kaldı ki kolayca kaçılarak söyledikleri d sesini Hz. Peygamber'den gelen doğru ses olduğunu ispat etmiş de değillerdir. Çünkü z ve d arasında ihtilaf varsa, ittifak yok demektir. Sadece Araplar bu şekilde okuyorlar demekten öte bir şey de söyleyememektedirler. Ayrıca bütün Araplar da bu şekilde okumamaktadır. Burada sorulması gereken sorulardan birisi "Biz Araplar şu anda böyle okuyorlar diye sorgulamadan kabul mu etmeliyiz, yoksa analiz mi

⁵¹ Dâni, *el-Fark beyne'z-zâd ve'z-zâ' fi Kitâbi'llâh ve fi'l-meşhûr mine'l-keâm*, 32-33.

⁵² Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn ve mürsidu't-tâlibîn* (Kâhire: el-Âfâku'l-Arabiyye, 2010), 196; Tâceddin Abdülvehhâb b. Alî es-Sübkî, *Men'u'l-mevâni' an cem'i'l-cevâmi' fi usûli'l-fikh* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1999), 336-349; Muhammed b. Ahmed b. Abdülaziz b. Ali el-Fütûhî el-Hanbelî ibn Neccar, *Muhtasaru't-Tahrir şerhu'l-Kevkebi'l-münir* (Riyad: Mektebetü'l-Abîkân, 1993), 2/128-132; Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm Ebû Şâme Makdisî, *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ ulûmin tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-Azîz* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 134-137; Muhammed Emin Emir Pâdişah, *Teysîru't-Tahrîr şerhu Kitâbi't-Tahrîr fi usûli'l-fikh beyne istilâheyi'l-Hanefiyye ve's-Şâfiyye* (Mekke, ts.), 3/11-12.

⁵³ Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. Abbâs İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kirâât* (Mısır: Dâru'l-Meârif, ts.), 49-52; Ali b. Muhammed b. Salim Safâkûsî, *Gaysü'n-nef' fi'l-kirââtî's-seb'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 14; Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed b. Nasr İbn Hâleveyh, *İ'râbü'l-kirââtî's-seb' ve ilelühâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 196, 265, 293, 301, 313, 330, 357; Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a* (Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, ts.), 4/356; Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî, *Câmi'u'l-Beyân fi'l-kirââtî's-seb'* (b.y.: Câmi'attü's-Şârika, 2007), 1/148; Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî, *el-Muhtesab fi tebyîn-i vücûh-i şevâzi'l-kirâât ve'l-izâhi anhâ* (Dâr-ı Sezgîn, 1986), 1/233; Mekki b. Ebî Tâlib Kaysî, *el-İbâne an meâni'l-kirâât* (Mısır: Dâru Nehda, ts.), 69.

etmeliyiz?"dir. Mesela Araplardan hristiyanlar olduğu gibi Vehhâbî, Selefî vb. birçok kabul edemediğimiz mezheplerde olanlar da vardır. Buna cevap olarak itikat farklı, konuşma farklı diyebilirler. Ancak itikat bozulabildiği gibi dil ve ses de bozulabilir. Kaldı ki Arapların kendi aralarında konuştukları dilde fesahattan çok âmmiceye yakın bir konuşma vardır.

Sorulardan birisi de "Şu andaki Arapların sesleri sahabenin telaffuz ettiği ses midir, bunu nasıl ispat edeceğiz? şeklindedir. Müellifimizin de dayanağı olan İbnü'l-Cezerî'nin bütün kıraat vecihlerini ve tecvid bilgilerini kabul edip, tek zâd/ض ile ilgili bilgilerini doğrudan reddetmeyi nasıl izah edeceğiz? Ayrıca bunu sadece İbnü'l-Cezerî mi dillendirmiştir? Kıraat vecihlerini rivâyet eden kıraat imamlarının zâd/ض harfi ile ilgili verdiği bilgiler içinde d sesine ulaştıracak bir bilgi de yoktur. Ezher ulemâsından olup aynı zamanda dil ve mantık âlimi olan âlimlerden İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'sini şerh ettiği halde onun zâd/ض mahreci tarifine itiraz da gelmemiştir.⁵⁴ Bu soruların cevapları dil ve kıraat âlimlerinin bize aktardığı sahih mahreç ve sıfat bilgilerinde gizlidir. Mesela, en bariz olarak d sesi kalkale sesidir. Kalkale harfleri içinde ise zâd/ض harfini bulmak mümkün değildir. Çünkü kalkale cehr ve şiddet sıfatlarının bulunduğu harflerde bulunan ek bir sıfattır. Zâd/ض harfinde ise şiddet değil rehâvet sıfatı bulunur. Akıcılık vasfını karşılayan rahavet sıfatı d sesinde yoktur. Ayrıca d sesi üst ön dişler ve dil ucunun birbirine teması ile çıkar. Zâd'ın/ض ise dil yanı harfi olduğu ve mahrecinin sadece azı dişleri olduğu kesindir. Şu anda zâd'ı/ض d sesi ile okuyanların uygulaması şu şekildedir: zâd'ın/ض orijinal sesini iptal edip, dâ/ط harfinin şiddetli ve cehrli sesini zâd'a/ض vermişler, dâ/ط harfi ise mehmûs harf grubuna almışlardır. Buna benzer şey gâf/ق için de geçerlidir. Araplar şu anda konuşma dilinde dâ/ط harfini mehmûs bir harf gibi telaffuz ettikleri gibi, bu harfi de mehmûs bir harf gibi telaffuz etmektedir. Kâf/ك harfini ise gâf/ق kadar kalın ve hemsini de azaltarak telaffuz ederler. Bu uygulamalar, tecvid ilminin müttetfakun aleyh olan seslerine uymaz. Sonuçta telaffuzu Araplara bile en zor olan zâd'ın/ض konuşma dilinde bu şekilde olmasına karşı çıkamayız. Çünkü konuşma ne bir ibadet ne de kutsal bir kitaptır. Kur'ân ise Allah kelamı olarak seslerinin Hz. Peygamber'den itibaren olduğu gibi korunması gereken bir mukaddes kitaptır. Dilinin Arapça olarak her millette olması gerektiği gibi seslerin de aynı olması gerekir. Bu birliği sağlamak için Arap ve acem herkesin sa'y-ü gayret etmesi bir ibadet gibidir. Çünkü Kur'ân okumanın sevabından bahseden hadisler⁵⁵ bu manayı havidir. Kur'ân'ı sadece bir manadan ibaret görenler, belirli bir zaman sonra anadilde ibadet vb. söylemlerle de gelmektedir. Son tahlilde zâd/ض, mahreç ve sıfatlar açısından zâ/ط ile ikiz; dâ/ط ile ise ilgisi bu kadar değildir. Bundan dolayı İbnü'l-Cezerî, birbirine olan aşırı benzerliğinden dolayı zâd/ض ile zâ'yı/ط birbirinden ayırma yolu olarak Kur'ân'da daha az sayıda bulunan zâ'lı/ط kelimeleri ezberlemeyi tavsiye etmektedir.⁵⁶ D sesi ile okuyan Arapların durumu, zor olan zâd/ض

⁵⁴ Hâlid b. Abdullah b. Ebî Bekir el-Cercâvî Ezherî, *el-Havâşî'l-Ezheriyye fî halli elfâzî'l-Mukaddime*'l-Cezeriyye (İstanbul: Âsitâne, ts.), 5-6.

⁵⁵ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Fuâd Abdulbâkî (Mısır: Şirketü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1975), 5/175 H. No: 2910.

⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime*, 72.

sesi ile uğraşamak istemediklerinden dâ/ط sesini zâd'a/ض verip dâ/ط sesine hems vererek bir sorundan kurtulmadan ibarettir. Ancak bu kaçışın doğru olmadığını açıklayan İbnü'l-Cezerî ve tâbileri ise sanki zâd'ı/ض zâ/ط okumayı telkin ve teşvik edenler olarak gösterilmektedirler. Halbuki zâd/ض harfinin d grubu bir ses değil de, z grubunda bir ses ile okunduğunu söyleyenler zâ/ط, zâl/ذ, zây/ز ve sâd-ı müşemm sesi olan kalın zây/ز sesi ile okumanın yanlış olduğunu da ifade etmektedirler.

Bütün bunlara rağmen ümmet arasında bu harf özelinde bir ihtilaf olmuştur. Bunu da görmezlikten gelmek doğru değildir. Bütün ümmetin tadrîcen Kur'ân sesleri de dâhil olmak üzere Kur'ân ilimleri ile hemhâl olma ve onları öğrenme hedefi olmalıdır. Hiç bilmeyenlerin durumu ile bu alanın uzmanı olmak için çalışan ilim ehlinin bir sayılmaması gerektiği de ortadadır. Ancak fukahânın avama göre verdiği fetvayı havasa göre verilen fetva saymak da doğru değildir. Mesela *Yetîme*'de zikredilen fetvadaki gerekçe, insanların mahreçleri veya sıfatları yakın olan harfleri telaffuz ederken zorlanmasının umumu belva ilkesinden dolayı zaruret oluşturmastır. Bundan sonra verilen fetvalara bakıldığında fâsî olur diyenler ile fâsî olmaz diyenlerin başta söylediğimiz ilkelere dayandıkları görülecektir. Fakat bu meselenin hal yolu daha farklı olmalıdır. Burada avam ile ilim ehlinin ayrılması ve kişilerin öğrenme imkânlarının olup olmamasının da dikkate alınması gerektiği ön planda tutulmalıdır. Bu anlamda kişinin öğrenmek için çaba harcadığı halde yapamamasından dolayı zaruret ilkesinin dikkate alınmasının daha uygun olduğu kanaatindeyiz. Bunun için insanların imamlık yapıp yapamaması üzerinden verilen fetvalar, bu ilmin uzmanı olanlarla olmayanların nasıl davranması gerektiğini açıklar niteliktedir. Bu meyanda zâd/ض harfi özelinde;

- 1- Alanı kıraat ilmini öğrenip öğretme olan kişilerin harflerin seslerini eksiksiz öğrenmeleri ve öğretmeleri gerektiğinden, bu kişilerin zâd/ض harfinin zarurettten kaynaklı avama izin verilen seslere göre değil, ilmî ve Hz. Peygamber'den öğretilen seslere uygun okuması gerekir. Çünkü Kur'ân âyetleri gibi seslerinin de eksiksiz bir şekilde bir sonraki nesle aktarılması görevi bu kişilerin üzerindedir. Nitekim bu kişilerin bütün detayları ile fonetik ve ferş açısından kıraat vecihlerini öğrenmesi, kendileri için farz-ı kifâyeden farz-ı ayna dönüşür. Bu grup için bu hatalar af edilmez.⁵⁷
- 2- Ümmî olanın ümmî olmayana imâmeti sahih olmadığı için bir kişinin kendisinden daha zayıf ilmi olana -namazı bozan şeyler bulunuyorsa- uyması caiz olmaz.⁵⁸ Ancak namaz sahih olacak kadar bilgisi olanın bir şeyhülislama dahi namaz kıldırması sahih olur.
- 3- Bir kişinin kıraat yönünden mazur olması için öğretecek kişi, imkân ve zaman bulamaması gerekir. Bu gibi kişilerin adedinin çok olduğu vakidir. Onun için âlimler, umumu belvâdan

⁵⁷ Detaylı bilgi için bk. Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'în ve müşsidü't-tâlibîn* (Kâhire: el-Âfâku'l-Arabiyye, 2010) 16; Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdulganî ed-Dimyâtî Şihâbüddîn el-Bennâ, *İthâfu fudalâi'l-beşer fî'l-kırâ'ati'l-erba'a aşer*, thk. Enes Mihre (Beyrut: y.y., 2006), 7.

⁵⁸ Detaylı bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/210-212.

kaynaklı olmak üzere bunlar için zaruret oluştuğunu ifade ederek, namazın fâsit olmayacağını ifade ederler. Mesela, bazı âlimler, Samed/سمد kelimesinde zor söylemeye sevk edecek harfler bulunmadığı için bu kelimeye sâd-ı/ص sîn/س okuyanların namazının fâsit olacağını söylerken, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkandî (öl. 537/1142), bu gibi yerlerde de umumu belvadan dolayı namazın fâsit olmayacağı fetvasını vermiştir.⁵⁹

- 4- Eğer bir kişi düzeltmeye çalıştığı halde dili dönmediği anlaşılmışsa bu kişinin kendisinden daha iyi okuyana imâmeti sahih olmasa da kendi namazı sahih olur. Mesela bir fetvâda Rahmân/رحمن ve Rahîm/رحيم kelimelerindeki hâ/ح harflerini hê/ه okuyanlar, gece-gündüz düzeltmeye çalıştığı halde düzeltemezse namazı sahih, ömrünün bazısında bile çalışmayı terk ederse namazı fâsit olur, denilmiştir.⁶⁰ Hatta Ebü'l-Feth Abdürreşîd b. Ebû Hanîfe el-Velvâlicî'nin (öl. 540/1146'dan sonra) *el-Fetâva'l-Velvâliciyye*'deki fetvasına göre rukû tesbihinde bile harflerin düzgün telaffuzu gerekir. Mesela Sübhâne rabbiye'l-azîm/سبحان ربى العظيم derken zâ/ظ yerine sâd/ص veya zâl/ذ okuyacak birisinin gecegündüz bunu düzeltmeye çalışması gerektiğini, çalıştığı halde düzeltemezse âciz kişi grubunda olduğu için namazının caiz olduğunu, çalışmayı terk ederse namazının fâsit olacağını söylemektedir.⁶¹

Hiçbir harfi söyleyemeyen kişiler için ise birlikte namaz kılacağı bir kişi bulunuyorsa ona uyması gerekir, yoksa uyacak birisini bulmaya çalışmadığı müddetçe kendi başına kıldığı namazı sahih olmaz, denilmiştir.⁶²

Sonuç

Süleymân eş-Şevkî et-Tokâdî'nin yapılan araştırma sonucunda doğum ve vefat tarihleri tespit edilememiştir. Ancak 1138/1726 yılında hayatta olduğu belirlenen müellifin 12/18. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı fıkıh ve kıraat âlimi olduğu, kendisine nispet edilen iki eseri bulunduğu, “*Risâle fî ahvâli'l-kıyâme*”nin fıkıh, konumuz olan “*Risâle fî kırâati'd-dâd*”ın ise tecvid/kıraat ilmi hakkında olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu risâlesinde zâd/ض harfinin doğru olan okunuşunun hangisi olduğunu ve hangi okunuşa göre hangi fikhî sonuçların çıkacağını izah etmeye çalışmıştır. Müellif, bu izahlar çerçevesinde zâd/ض harfinin asıl okunması gereken sesinin z grubunda bulunan bir ses olduğunu; dil yanından çıktığını; cehr, rehâvet, isti'lâ, itbâk ve ısmat sıfatları ile zâ/ظ'ya benzer şekilde okunan bir harf olduğunu vurgulamaktadır. Bu konuda İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'sindeki bilgiler ile paralel bir bakış açısı sergileyen Süleymân eş-Şevkî, zâd/ض harfinin istitâle sıfatı ve mahreci ile zâ/ظ ile birbirinden ayrıştığını böylece birbirine mütekârib bir harf

⁵⁹ Enderpetî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, 2/82-83.

⁶⁰ Enderpetî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, 2/83.

⁶¹ Enderpetî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, 2/92.

⁶² Detaylı bilgi için bk. Ali b. Muhammed b. Sâlim en-Nûrî Ebü'l-Hasen es-Safâkusî, *Tenbihu'l-gâfilin ve irşâdu'l-câhilin*, thk. Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer (b.y.: y.y., ts.), 86; Yunus Yalçın, “Fıkıh-Kıraat İlmî Bağlamında Teklîfî Hükümlerden ‘Vâcip’ Kavramının Analizi”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/25 (30 Haziran 2024), 247-282.

olduğunu söylemiştir. Dâ/ط harfinin sesine ise mahreç ve sıfat yönünden uzak olduğunu beyan etmektedir. Onun demek istediği, zâd/ض harfini ilmî olarak her iki yönden uzak olduğu tespit edilen bir ses ile değil de, ilmî cihetten her iki yönden yakın olduğu sabit olan bir ses ile okunması gerektiğidir. Bu seslendirmenin de sıradan veya hafif görülecek bir şey olmadığını ve bunun fukahâ arasında namazı bozup bozmayacağı hakkındaki ihtilaflara sebep olduğunu aktarmıştır. Ancak O, bu seslendirmede namazı bozup bozmayacağını zaruret ilkesine dayandırır. Kaynak gösterdiği *el-Fetâva'l-Bezzâziye* ve *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*'deki tafsilata bakıldığında da aslında bu fetvaların avâm dikkate alınarak verildiği ortaya çıkmaktadır. O zaman, zaruretlerin miktarınca takdir edilmesi ilkesine göre öğrenme veya öğretme imkânı bulunmayanlar için bu bir zaruret sayılsa da, imkânı olan kişiler için bunu söylemek mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber'den itibaren Kur'ân seslerinin muhafaza edilmesi, tıpkı yazısının muhafaza edilmesi gibi gereklidir. Bu hassasiyyet olmadığı müddetçe de ümmet olarak Kur'ân'ın fonetik yönünü doğru bir şekilde ayakta tutmak zordur.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Ethics Committee Permission

This study does not require ethics committee approval, and the data used was obtained from literature review/published sources. It is stated that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and the statement used is stated in the bibliography in all reports.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaût - Âdil Mürşid vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Mirkâtu'l-mefâtih Şerhu Mişkâti'l-mesâbih*. 9 Cilt. Beyrut; Lübnan: Dâru'l-Fikr, 2002.
- Arpa, Recep. "Tibyân Tefsiri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/127-128. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bayoğlu, Ömer. *Osmanlı'da Dört Risâle Bağlamında Dâd Harfine Dair Tartışmalar*. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019. <https://openaccess.izu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12436/637?show=full>
- Bennâ, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdülganî ed-Dimyâtî Şihâbüddin. *İthâfu fudalâi'l-beşer fi'l-kırâati'l-erba'a aşer*. thk. Enes Mihre. Beyrut: y.y., 2006.
- Bezzâzî, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Şihâb b. Yûsuf el-Kerderî el-Burkînî. *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*. 2 Cilt. Bayrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Ca'berî, Buhânüddin. *el-İrsâd fî Şerhi'l-Mirsâd el-fârik beyne'z-zâ' ve'z-zâd*. Dimeşk: Dâru'l-Gavsânî, ts.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırâati's-seb'*. b.y.: Câmi'atü's-Şârika, 2007.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *el-Fark beyne'z-zâd ve'z-zâ' fî Kitâbi'llâh ve fi'l-meşhûr mine'l-kelâm*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Dimeşk: y.y., 2007.
- Ebû Bekr el-Mevsilî, Takiyyuddîn Ebû Bekr Abdillâh b. Alî b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Fark beyne'z-zâd ve'z-zâ'*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Dimeşk: y.y., 2003.
- Ebû Bekr İbnü's-Sâbûnî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Sadeî el-İşbîlî. *Ma'rifetü'l-furûk beyne'z-zâd ve'z-zâ'*. b.y.: y.y., ts.
- Ebû Muhammed el-Begavî, el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ. *Mesâbihu's-sünne*. thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Mar'aşî vd. 4 Cilt. Beyrut: y.y., 1987.
- Ebû Muhammed el-Begavî, Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ. *Şerhu's-sünne*. thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Züheyr eş-Şâvîş. 15 Cilt. Dimeşk; Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983.
- Ebû Şâme el-Makdisî, Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm. *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ ulûmin tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-Azîz*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Ebû'l-Hasen es-Safâkusî, Alî b. Muhammed b. Sâlim en-Nûrî. *Tenbîhu'l-gâfilîn ve İrşâdu'l-câhilîn*. thk. Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer. b.y.: y.y., ts.
- Emir Pâdişah, Muhammed Emin. *Teysîru't-Tahrîr şerhu Kitâbi't-Tahrîr fî usûli'l-fikh beyne istilâheyi'l-Hanefiyye ve's-Şâfiyye*. 4 Cilt. Mekke, ts.
- Enderpetî, Ferîdüddin Âlim b. Alâ' ed-Dihlevî el-Hindî. *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*. 20 Cilt. Hindistan: Mektebetü Zekeriyya Bedâyübend, 2010.
- Ezherî, Hâlid b. Abdullah b. Ebû Bekir el-Cercâvî. *el-Havâşi'l-ezheriyye fî halli elfâzi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. İstanbul: Âsitâne, ts.
- Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, ts.

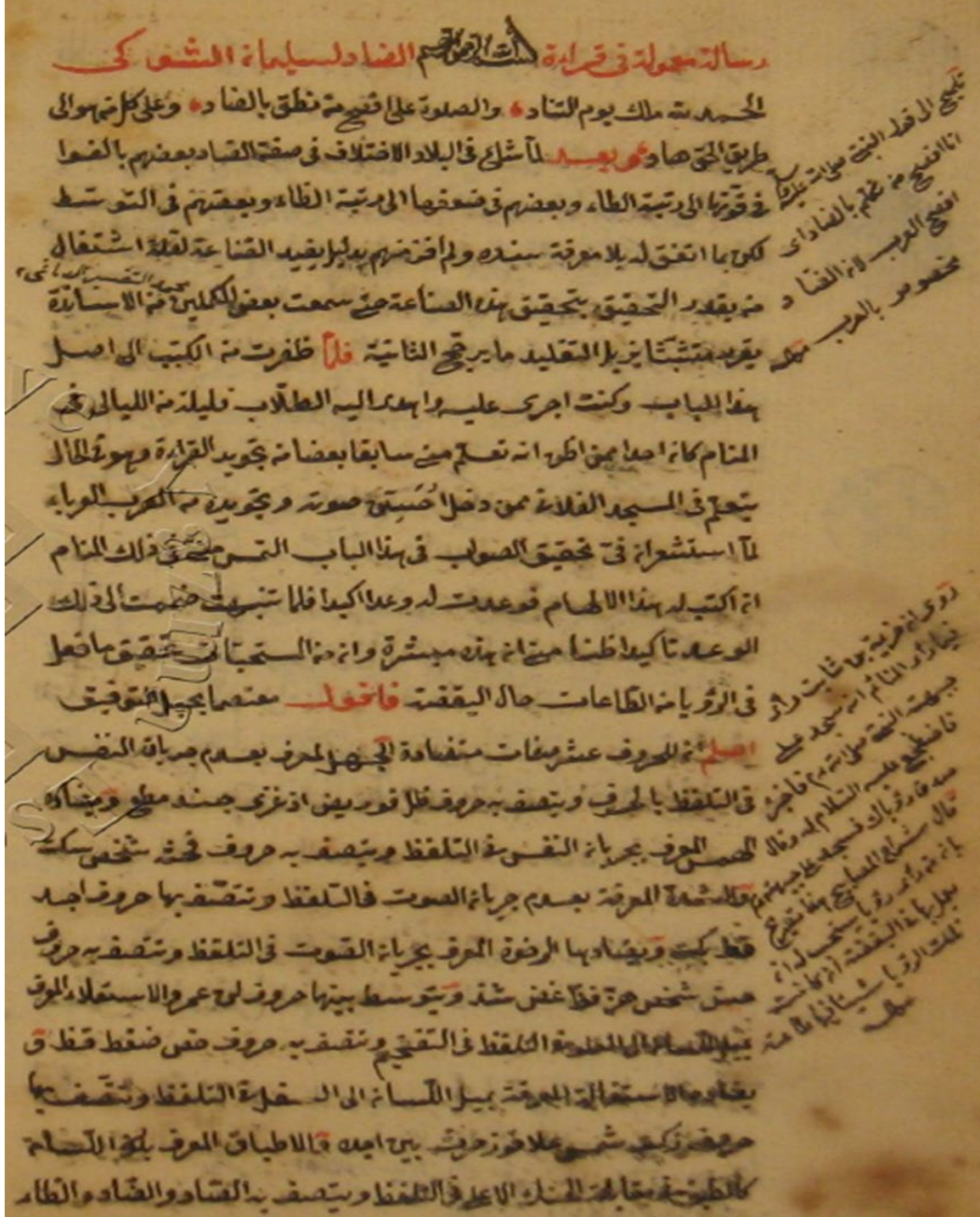
- Günel, Fuat. "Cürcânî, Ebü'l-Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/132-133. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Hacı Halîfe, Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî-Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1941.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988.
- Hafeyân, Ahmed Mahmud Abdüssemî'. *el-Vâfi fî keyfiyyeti tertîli'l-Kur'ân'il-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Işık, Ayhan. "Şeyhülislam Sadullah Sadi Çelebi'nin Hayatı ve Kızılbaşlarla İlgili Fetvası". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2024), 815-838. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1462594>
- İbn Cezerî, Şemseddîn Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Cezerî, Şemsüddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *Müncidü'l-mukri'în ve mürşidü't-tâlibîn*. Kâhire: el-Âfâku'l-Arabiyye, 2010.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *el-Muhteseb fî tebyîn-i vücûh-i şevâzî'l-kırâât ve'l-izâhi anhâ*. 2 Cilt. Dâr-ı Sezgîn, 1986.
- İbn Hâleveyh, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed b. Nasr. *İ'râbü'l-kırâati's-seb' ve ilelühê*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- İbn Mâlik, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Mâlik et-Tâi el-Cîyânî Cemâleddîn. *el-İ'timâd fî nezâiri'z-zâ' ve'z-zâd*. b.y.: y.y., ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Alî Cemâlüddîn b. Manzûr er-Ruveyfî'. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.
- İbn Mâze, Ebü'l-Meâlî Mahmûd b. Ahmed b. Abdulaziz b. Ömer b. Mâze el-Hanefî. *el-Muhîtu'l-burhânî fî'l-fıkhi'n-Nu'mânî*. thk. Abdülkerîm Sâmi el-Cündî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. Abbâs. *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâât*. 1 Cilt. Mısır: Dâru'l-Meârif, ts.
- İbn Neccar, Muhammed b. Ahmed b. Abdülaziz b. Ali el-Fütûhî el-Hanbelî. *Muhtasaru't-Tahrir şerhu'l-Kevkebi'l-münir*. 4 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Abîkân, 1993.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*. 2 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. Riyad: y.y., 1985.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Manzûmetu'l-Mukaddime fî mâ yecibu ale'l-kârî en ya'lemeh*. b.y.: y.y., 2001.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*. Beyrut: y.y., 2000.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*. thk. Muhammed Temîm ez-Zağbî. Cidde: y.y., 1994.

- Kâdîhân, Fahreddin Ebü'l-Mehâsin Hasan b. Mansûr el-Üzcendî el-Fergânî. *Fetâvâ Kâdîhân*. 3 Cilt. Bayrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Kârî, Molla Ali b. Sultan Muhammed. *el-Minehu'l-fikriyye Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye ve bi hâmişihî Şerh-i Şeyhi'l-İslâm Ebî Yahyâ Zekerîyyâ el-Ensârî*. Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1948.
- Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib. *er-Riâye li tecvîdî'l-kırâe ve tahkîki lafzi't-tilâve*. Cîze: Müessesetü Kurtuba, ts.
- Kaysî, Mekkî b. Ebî Tâlib. *el-İbâne an meâni'l-kırâât*. Mısır: Dâru Nehda, ts.
- Koca, Ferhat. "el-Fetâva't-Tatarhâniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/446-447. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Hindî. *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. Mısır: Matbaatü's-Seâde, 1906.
- Mağnîsî, Ebü'l-Münteha Ahmed b. Muhammed. *Terceme-i Cezerî li Mağnîsî*. İstanbul: Âsitâne, ts.
- Mağnîsî, Şeyh Mahmud. *es-Seyfü'l-meslûl fî tashîhi'z-zâd ve'd-dâ' ve'r-râ'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.
- Nasr, Atiyye Kâbil. *Gâyetül-mürîd fî ilmi't-tecvîd. Kâhire*, 7. Basım, 1991.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb el-Horâsânî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Hasen Abdülmün'im. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Özel, Ahmet. "Bezzâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/113-114. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Safâkusî, Ali b. Muhammed b. Salim. *Gaysü'n-nef fî'l-kırâati's-seb'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Sübkî, Tâceddin Abdülvehhâb b. Alî. *Men'ü'l-mevâni' an Cem'i'l-cevâmi' fî usûli'l-fikh*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1999.
- Şener, Mehmet. "Ebû Mutî' el-Belhî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/194-195. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Şeyhülislam Sadî Çelebi, Sadullah b. İsâ b. Emirhan el-Kastamonî er-Rûmî. *Hâşiye alâ Envârî't-tenzîl ve esrârî't-te'vîl (el-Fevâidü'l-behiyye)*. El Yazması. Nuruosmaniye: Nuruosmaniye Kütüphanesi, 00205, 459.
- Tâcüddîn es-Sübkî, Abdülvehhâb b. Takîyyüddîn. *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. b.y.: Dâru'l-Hicr, 2. Basım, 1992.
- Tîbî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Abdullâh. *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâtî'l-mesâbih*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. 13 Cilt. b.y.: y.y., 1997.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Mısır: Şirketü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1975.
- Tokâdî, Süleymân b. Muhammed eş-Şevkî. *Risâle fî ahvâli'l-kıyâme*. Milli Kütüphane, 55 Vez 856/3, 88a-113a.
- Tokâdî, Süleymân b. Muhammed eş-Şevkî. *Risâle fî kırâati'd-dâd*. Amasya Beyazıt Kütüphanesi, 1802/01, 2a-3a.

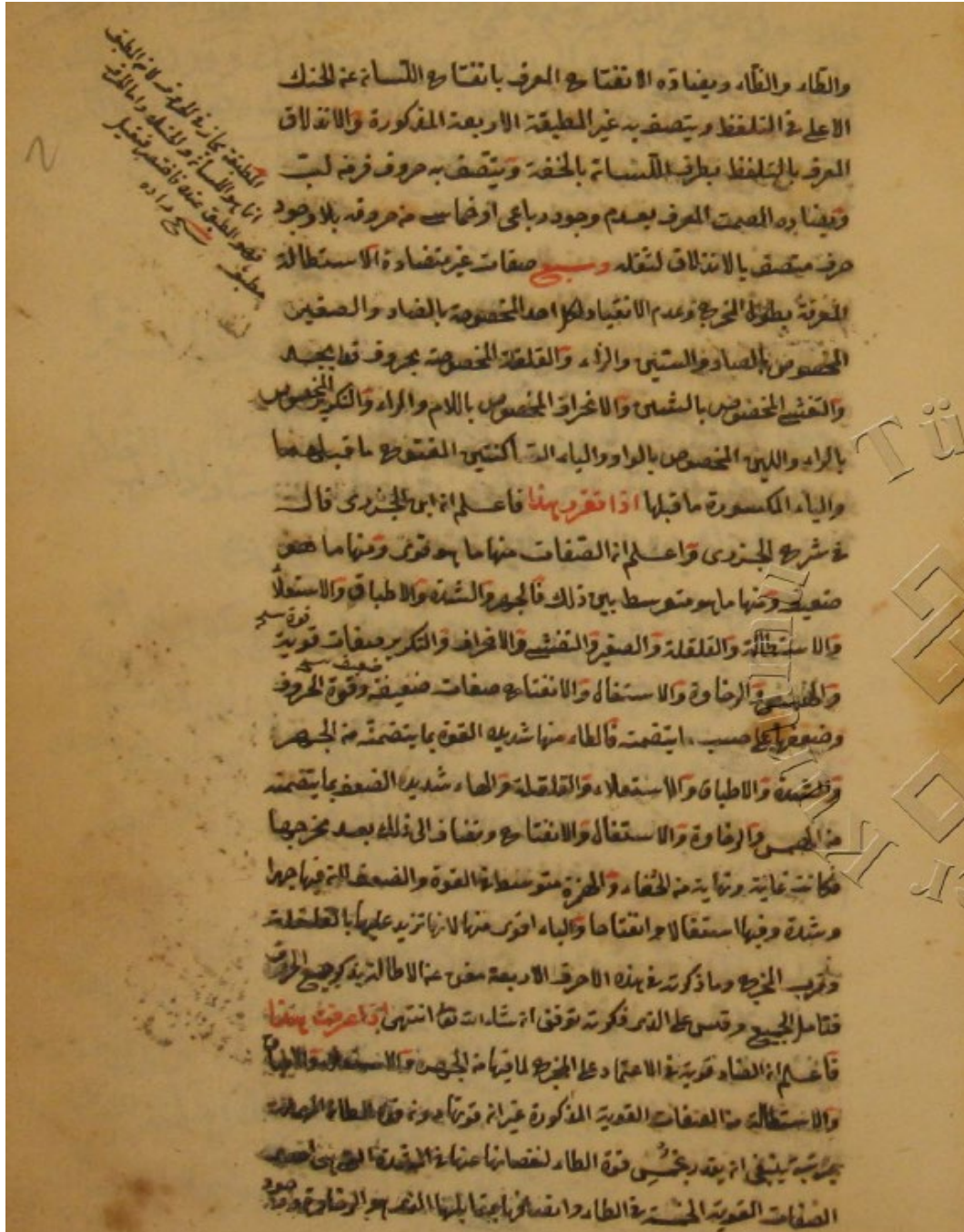
-
- Üzüm, İlyas. “Saffâr, Ebû İshak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/462-463. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Yalçın, Yunus. “Fıkıh-Kıraat İlmi Bağlamında Teklîfî Hükümlerden ‘Vâcip’ Kavramının Analizi”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/25 (30 Haziran 2024), 247-282. <https://doi.org/10.51553/bozifder.1446045>
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnâvut. 25 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

Ekler ve Risâlenin Metni

Ek 1

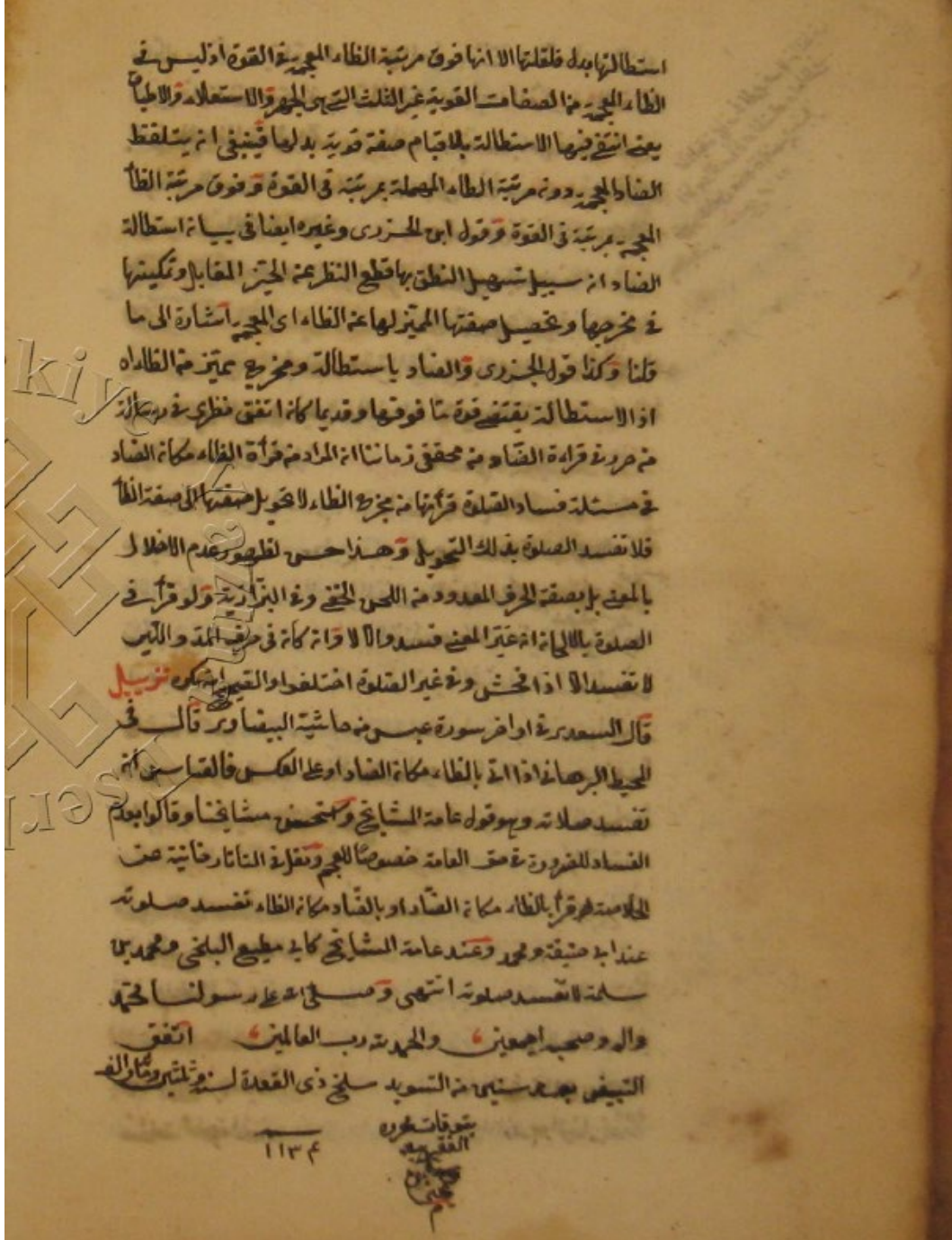

Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Amasya Beyazıt Koleksiyonu, 1802/01, İstinsah Yeri: Tokat,
İstinsah Tarihi: 1136/1724, 1b.

Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Amasya Beyazıt Koleksiyonu, 1802/01, İstinsah Yeri: Tokat,
İstinsah Tarihi: 1136/1724, 2a.

Ek 3

Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Amasya Beyazıt Koleksiyonu, 1802/01, İstinsah Yeri: Tokat, İstinsah Tarihi: 1136/1724, 2b.

Risâlenin Metni

Metin, giriş ve iki bölüm halinde ayrılacak olup derkenarda veya üst ve alt not olarak verilen bilgiler ile Arap dili açısından daha doğru olduğu düşünülen kalıplar dipnotta verilecektir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ رِسَالَةٌ مَعْمُولَةٌ فِي قِرَاءَةِ الضَّادِ لِسَلِيمَانَ الشَّوْكِيِّ

الْحَمْدُ لِلَّهِ مَلِكِ يَوْمِ التَّنَادِ. وَالصَّلَاةُ عَلَى أَفْصَحِ مَنْ نَطَقَ بِالضَّادِ،⁶³ وَعَلَى كُلِّ مَنْ هُوَ إِلَى طَرِيقِ الْحَقِّ هَادٍ. وَبَعْدَ لَمَّا شَاعَ فِي الْبِلَادِ الْأَخْتِلَافُ فِي صِفَةِ الضَّادِ بَعْضُهُمْ بِالْعَوَا إِلَى رُتْبَةِ الطَّاءِ وَبَعْضُهُمْ فِي صَغْفِهَا إِلَى رُتْبَةِ الطَّاءِ وَبَعْضُهُمْ فِي التَّوَسُّطِ لَكِنْ بِمَا اتَّفَقَ لَهُ بِلا مَعْرِفَةِ سَنَدِهِ وَلَمْ أَقِرَّ مِنْهُمْ بِدَلِيلٍ يُفِيدُ الْقَنَاعَةَ لِقَلَّةِ اشْتِعَالِ مَنْ يَقْدِرُ التَّحْقِيقَ بِتَحْقِيقِ هَذِهِ الصَّنَاعَةِ حَتَّى سَمِعْتُ بَعْضَ الْمُكْمَلِينَ مِنَ الْأَسَاتِيدِ⁶⁴ يَقَرَّرُ مُتَشَبِّهًا يُرِيكُ التَّقْلِيدَ مَا يُرْجَحُ الثَّانِيَةَ. فَلَمَّا ظَفِرْتُ مِنَ الْكُتُبِ إِلَى أَصْلِ هَذَا الْبَابِ وَكُنْتُ أُجْرِي عَلَيْهِ وَأَهْدِي إِلَيْهِ الطُّلَّابَ. فَلَيْلَةً مِنَ اللَّيَالِي فِي الْمَنَامِ كَانَتْ أَحَدًا يَمُنُّ أَظُنُّ أَنَّهُ تَعَلَّمَ مِنِّي سَابِقًا بَعْضًا مِنْ تَجْوِيدِ الْقِرَاءَةِ وَهُوَ فِي الْحَالِ يَتَعَلَّمُ فِي الْمَسْجِدِ الْفُلَانِي يَمُنُّ دَخَلَ أَحْسَنُ صَوْتُهُ وَتَجْوِيدُهُ مِنَ الْعَرَبِ الْعَرَبَاءِ. لَمَّا اسْتَشْعِرْتُ أَنَّ فِي تَحْقِيقِ الصَّوَابِ فِي هَذَا الْبَابِ الْإِتْمَانُ مِنِّي فِي ذَلِكَ الْمَنَامِ أَنْ أَكْتُبَ لَهُ هَذَا الْإِلْهَامَ فَوَعَدْتُ لَهُ وَغَدًا أَكِيدًا. فَلَمَّا تَنَبَّهْتُ صَمَمْتُ إِلَى ذَلِكَ الْوَعْدِ تَأْكِيدًا ظَنًّا مِنِّي أَنَّ هَذِهِ مَبْشَرَةٌ. وَإِنَّ مِنَ الْمُسْتَحَبَّاتِ تَحْقِيقَ مَا فُعِلَ فِي الرُّوَايَا مِنَ الطَّاعَاتِ حَالَ الْيَقِظَةِ.⁶⁵ فَأَقُولُ مُعْتَصِمًا بِحُبْلِ التَّوْفِيقِ.

بِه حُرُوفٍ "ظِلُّ قَوْ رَضٍ"⁶⁶ اِغْلَمْ أَنَّ لِلْحُرُوفِ عَشْرَ صِفَاتٍ مُضَادَّةٍ: الْجَهْرُ الْمَعْرُفُ بِعَدَمِ جَرَائِنِ النَّفْسِ فِي التَّلْفُظِ بِالْحَرْفِ وَ يَتَصِفُ . وَيُضَادُّهُ الْهَمْسُ الْمَعْرُفُ بِجَرَائِنِ النَّفْسِ فِي التَّلْفُظِ وَيَتَصِفُ بِهِ حُرُوفٌ "فَحَنَّهُ شَخْصٌ سَكَتٌ". وَالشِّدَّةُ الْمَعْرُفَةُ⁶⁷ إِذْ غَزَى جُنْدٌ مُطِيعٌ بِجَرَائِنِ الصَّوْتِ فِي التَّلْفُظِ وَتَتَصِفُ بِهَا حُرُوفٌ "أَجَدَ قَطٍ بَكَتٌ". وَيُضَادُّهَا الرِّخْوَةُ الْمَعْرُفُ بَيْنَهُمَا حُرُوفٌ "لِنْ عُمُرٍ". وَالْإِسْتِعْلَاءُ الْمَعْرُفُ بِمِيلِ اللِّسَانِ إِلَى الْعُلُوِّ⁷¹ وَيَتَوَسَّطُ⁷⁰ حُرُوفٌ "حَسَّ شَخْصٌ هَزَّ قَطٌّ غَضَّ شَدَّ".⁶⁹ بِهِ

⁶³ أَنَا أَفْصَحُ مَنْ تَكَلَّمَ بِالضَّادِ أَيْ أَنَا أَفْصَحُ الْعَرَبِ لِأَنَّ الضَّادَ مُخْصُوصٌ بِالْعَرَبِ

⁶⁴ مُحَمَّدُ التَّغَيْبِيُّ الدِّبَّاعِيُّ

⁶⁵ رَوَى أَنَّ حُرَيْمَةَ بِنَ ثَابِتٍ رَأَى فِيمَا رَأَى النَّاسِمَ أَنَّهُ سَجَدَ عَلَى جَنْبِهِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ (ع م) فَاحْزَنَهُ فَاضْطَجَعَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَهُ وَقَالَ صَدِّقَ رُؤْيَاكَ فَسَجَدَ عَلَى جَنْبِهِ (ع م). قَالَ شَرَاهُ الْمَصَابِيحُ هَذَا تَصْرِيحٌ بِأَنَّ مَنْ رَأَى رُؤْيَا يُسْتَحْبَبُ لَهُ أَنْ يَفْعَلَ بِهَا فِي الْيَقِظَةِ إِنْ كَانَتْ تِلْكَ الرُّؤْيَا شَيْئًا فِيهَا طَاعَةٌ. تَمَّتْ.

⁶⁶ cümlesinde fiilin müennes olması daha doğrudur. Bunun gibi olan her yer de bu geçerlidir.

⁶⁷ Müellif, غَزَى kelimesini vâvî bir fiil olmasından dolayı elif ile yazması gerekir iken ى ile yazmıştır. Ayrıca, cehr harflerinden biri de ى harfi olduğu için مُطِيع kelimesinin مُطِيع şeklinde ى ile yazılması gerekir idi. Diğer tecvid eserlerinde غَزَا ve غَزَا şeklinde yazılıdır.

⁶⁸ الرِّخْوَةُ الْمَعْرُفُ terkinde sıfatın müennes gelmesi gerekir.

⁶⁹ zamiri, müennes tâ'îlî kelimesine râci olduğu için müennes gelmesi gerekir.

⁷⁰ Müellif, rihvet harflerini diğer tecvid eserlerinden farklı bir harf grubu ile izah etmiştir. İlk defa Süleyman eş-Şevkî'de gördüğümüz bu grubu manaya muvafık olmadığı için ezberleme kolay olacağını düşündüğümüz bir hareke ile harekeledik.

⁷¹ وَيَتَوَسَّطُ... حُرُوفٌ cümlesinde fiilin müennes gelmesi gerekir.

الْمُعْرِفَةُ بِمِثْلِ اللِّسَانِ إِلَى السُّغْلِ فِي التَّلْفِظِ وَتَنْصِفُ⁷² فِي التَّلْفِظِ فِي التَّفْخِيمِ وَتَنْصِفُ بِهِ حُرُوفُ "حُصَّ ضَعَطَ قَطْ". وَيُضَادُّهُ الْإِسْتِفَالَةُ وَالْإِطْبَاقُ الْمَعْرُوفُ بِلَزَبِ اللِّسَانِ كَالطَّبَقِ فِي مُقَابَلَةِ الْحَنَكِ الْأَعْلَى فِي التَّلْفِظِ⁷³ بِهَا حُرُوفُ "دَكَتْ شَمْسٌ عَلَا قُوزُ حَرَّتْ بَيْنَ أَجْدِهِ". وَتَنْصِفُ بِهِ "الصَّادُ وَالضَّادُ وَالطَّاءُ وَالظَّاءُ" وَيُضَادُّهُ الْإِنْفِتَاحُ الْمَعْرُوفُ بِإِنْفِتَاحِ اللِّسَانِ عَنِ الْحَنَكِ الْأَعْلَى فِي التَّلْفِظِ وَتَنْصِفُ بِهِ غَيْرُ الْأَرْبَعَةِ الْمَذْكُورَةِ. وَالْإِنْدِلَاقُ الْمَعْرُوفُ بِالتَّلْفِظِ وَتَنْصِفُ بِهِ حُرُوفُ "قَرَّ مِنْ لُبِّ". وَيُضَادُّهُ الْصَّمْتُ الْمَعْرُوفُ بِعَدَمِ وُجُودِ⁷⁴ الْمُطَبَّقَةِ رُبَاعِيٍّ أَوْ خُمَاسِيٍّ مِنْ حُرُوفِهِ بِلَا وُجُودِ حَرْفٍ مُتَّصِفٍ بِالْإِنْدِلَاقِ لِتَقْلِيلِهِ.

وَسَبْعُ صِفَاتٍ غَيْرُ مُتَضَادَّةٍ الْإِسْطِطَالَةُ الْمَعْرُوفَةُ بِطُولِ الْمَخْرَجِ وَعَدَمِ الْإِنْقِيَادِ لِكُلِّ أَحَدٍ الْمَخْصُوصَةِ بِالضَّادِ. وَالصَّفِيرُ الْمَخْصُوصُ بِالضَّادِ وَالتَّقْفِئُ الْمَخْصُوصُ بِالتَّيْنِ. وَالْإِنْجِرَافُ الْمَخْصُوصُ بِاللَّامِ وَالرَّاءِ. وَالتَّكْرِيرُ⁷⁵ وَالتَّيْنِ وَالرَّاءِ. وَالْقَلْقَلَةُ الْمَخْصُوصَةُ بِحُرُوفِ "قَطْ بِحَدِّ". الْمَخْصُوصُ بِالْوَاوِ وَالْيَاءِ السَّاكِنَتَيْنِ الْمُفْتُوحِ مَا قَبْلَهُمَا وَالْيَاءِ الْمَكْسُورَةِ مَا قَبْلَهَا.

وَمِنْهَا مَا هُوَ ضَعِيفٌ وَمِنْهَا مَا⁷⁶ إِذَا تَقَرَّرَ بِهَذَا: فَأَعْلَمُ أَنَّ ابْنَ الْجَزَرِيِّ قَالَ فِي شَرْحِ الْجَزَرِيِّ "وَأَعْلَمُ أَنَّ الصِّفَاتِ مِنْهَا مَا هُوَ قَوِيٌّ⁷⁷ . يَتَوَسَّطُ بَيْنَ ذَلِكَ. فَالْجَهْرُ وَالسَّيِّئَةُ وَالْإِطْبَاقُ وَالْإِسْطِطَالَةُ وَالْقَلْقَلَةُ وَالصَّفِيرُ وَالتَّقْفِئُ وَالْإِنْجِرَافُ وَالتَّكْرِيرُ صِفَاتٌ قَوِيَّةٌ فَالطَّاءُ مِنْهَا شَدِيدَةُ الْقُوَّةِ⁷⁹ . وَقُوَّةُ الْحُرُوفِ وَضَعْفُهَا عَلَى حَسَبِ مَا يَتَضَمَّنُهُ.⁷⁸ وَهَمْسٌ وَالرَّخَاوَةُ وَالْإِسْتِفَالُ وَالْإِنْفِتَاحُ صِفَاتٌ ضَعِيفَةٌ بِمَا يَتَضَمَّنُهُ مِنَ الْجَهْرِ وَالسَّيِّئَةِ وَالْإِطْبَاقِ وَالْإِسْطِطَالَةِ وَالْقَلْقَلَةِ. وَهَاءٌ شَدِيدَةُ الضَّعْفِ بِمَا يَتَضَمَّنُهُ مِنَ الْهَمْسِ وَالرَّخَاوَةِ وَالْإِسْتِفَالِ وَالْإِنْفِتَاحِ

⁷² وَيُضَادُّهُ الْإِسْتِفَالَةُ cümlesinde fiil ile fail arasında müzekkerlik ve müenneslik uyumuna dikkat etmemiştir. Burada doğru olan fiilin müennes gelmesidir. Ancak ikinci bir durum vardır ki ileride "istifâl" olarak isimlendirdiği bir sığata burada "istifâle" şeklinde isimlendirme yapmıştır. Doğru olan sonunda tâ olmayan "istifâl" kelimesidir. Müellif, istifâl sıfatını tâ-i merbûtalı bir şekilde "istifâle" şeklinde ifade etmiş ancak risâlenin ilerisinde "istifâl" şeklinde yazmış veya yazdırmıştır. Bu kelimenin doğru telaffuzu istifâl olmalıdır. Çünkü "istifâl" kelimesinin anlamı, "aşağıya meyl etmek veya aşağıda bulunmak" demektir. Yani kelime uluvv/أُلُوْصْ kelimesinin zıddı olan süfl/سُفْل kelimesinden gelmektedir. Bu kelime, ifti'âl sığasına nakl edildiğinde "istifâl" olur. "İstifâle" ise istifâl sığasında bir kelime olup sülâsî kökü fevl-feyl/فَعْل-فَعْل kelimesidir. Bu kelimenin anlamı, görüşünde isabetsizlik veya fil gibi semin olmak" demektir. Detaylı bilgi için bk. Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Ali Cemâlüddîn b. Manzûr er-Ruveyfî'î, *Lisân'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1993), 11/536.

⁷³ Müellif, istifâl harflerini diğer tecvid eserlerinden farklı bir harf grubu ile fade etmiştir. İlk defa Süleyman eş-Şevkî'de gördüğümüz bu grubu manaya muvafık olmadığı için ezberleme kolay olacağını düşündüğümüz bir harekeleedik.

⁷⁴ الْمَطْبَقَةُ بِحَاذٍ فِي الْحُرُوفِ لِأَنَّ الْمَطْبَقَ أَمَّا هُوَ اللِّسَانُ وَالْحَنَّاكُ. وَأَمَّا الْحَرْفُ فَهُوَ الْمَطْبَقُ عِنْدَهُ فَالْخَصِيرُ فَقِيلَ مَطْبَقَةٌ. شَيْخُ زَادٍ

⁷⁵ Bu harf grubu, İbnü'l-Cezerî vb. نُطَبِّجْ şeklinde izâfet tamlaması gibi gelirken, müellif, sanki fiil mef'ûl gibi bir tarzda yazmıştır. İbnü'n-Nâzım el-Cezerî, doğrusunun izafetli olan olduğunu açıklamaktadır. Bununla ilgili bk. İbnü'n-Nâzım el-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fî'l-kırâ'ât* (Beyrut: y.y., 2000), 33.

⁷⁶ الصِّفَاتِ مِنْهَا مَا هُوَ قَوِيٌّ cümlesinde müennes olan sıfat kelimesinden dolayı ona raci zamir ve haberini قَوِيَّةٌ şeklinde müennes getirilmesi gerekir.

⁷⁷ قُوَّةٌ. نَسَخَهُ

⁷⁸ ضَعْفٌ. نَسَخَهُ

⁷⁹ Müellif, حُرُوفْ kelimesine râci olan يَتَضَمَّنُ fiilini üç yerde müennes getirmesi gerekir iken müzekker getirmiştir. Burada doğru olan fiilin müennes gelmesidir.

فِي الْقُوَّةِ وَالضَّعْفِ لِأَنَّ فِيهَا جَهْرًا وَشِدَّةً وَفِيهَا⁸⁰ وَمُضَافٍ إِلَى ذَلِكَ بَعْدَ مَخْرَجِهَا فَكَانَتْ غَايَةً وَنَهَائَةً مِنَ الْحَقَاءِ. وَالْمُهْمَزَةُ مُتَوَسِّطَةٌ اسْتِغْنَاءً وَانْفِتَاحًا. وَالنَّاءُ أَقْوَى مِنْهَا لِأَنَّهَا تَزِيدُ عَلَيْهَا بِالْقَلْقَلَةِ وَقُرْبِ الْمَخْرَجِ وَمَا ذَكَرْتُهُ فِي هَذِهِ الْأَحْزَابِ الْأَرْبَعَةِ مُغْنٍ عَنْهَا لِإِطَالَةِ بَذْرِ جَمِيعِ الْحُرُوفِ. فَتَأْمَلِ الْجَمِيعَ وَقِسْ عَلَى الَّذِي ذَكَرْتُهُ تُوَفِّقْ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى. إِنَّتَهَى.

إِذَا عَرَفْتَ بِهَذَا فَاعْلَمْ أَنَّ الضَّادَ قُوَّةٌ فِي الْإِعْتِمَادِ عَلَى الْمَخْرَجِ لِمَا فِيهَا مِنَ الْجَهْرِ وَالِاسْتِعْلَاءِ وَالِإِطْبَاقِ وَالِاسْتِطَالَةِ مِنَ الصِّفَاتِ الْقُوَّةِ الْمَذْكُورَةِ غَيْرُ أَنَّ قُوَّتَهَا دُونَ قُوَّةِ الطَّاءِ الْمُهْمَلَةِ بِمَرْتَبَةِ يَنْبَغِي أَنْ يُعَدَّ بِمُتَسِّسِ قُوَّةِ الطَّاءِ لِنُقْصَانِهَا عَنْهَا فِي الشَّدَّةِ الَّتِي هِيَ إِحْدَى الصِّفَاتِ الْقُوَّةِ الْخُمْسَةِ فِي الطَّاءِ وَاتِّصَافِهَا بِمُقَابِلِهَا الَّذِي هُوَ الرَّخَاوَةُ وَوُجُودِ اسْتِطَالَتِهَا بِدَلِّ قَلْقَلَتِهَا إِلَّا أَنَّهَا فَوْقَ مَرْتَبَةِ الطَّاءِ الْمُعْجَمَةِ فِي الْقُوَّةِ إِذْ لَيْسَ فِي الطَّاءِ الْمُعْجَمَةِ مِنَ الصِّفَاتِ الْقُوَّةِ غَيْرُ الثَّلَاثِ الَّتِي هِيَ الْجَهْرُ وَالِاسْتِعْلَاءُ وَالِإِطْبَاقُ. يَعْنِي إِنَّتَقَى فِيهَا الْاسْتِطَالَةَ بِلَا قِيَامِ صِفَةِ قُوَّةٍ بِذَلِكَ. فَيَنْبَغِي أَنْ يُتَلَقَّضَ الضَّادُ الْمُعْجَمَةُ دُونَ مَرْتَبَةِ الطَّاءِ الْمُهْمَلَةِ بِمَرْتَبَةِ فِي الْقُوَّةِ وَفَوْقَ مَرْتَبَةِ الطَّاءِ الْمُعْجَمَةِ بِمَرْتَبَةِ فِي الْقُوَّةِ. وَقَوْلُ ابْنِ الْجَزَرِيِّ وَغَيْرِهِ أَيْضًا فِي بَيَانِ اسْتِطَالَةِ الضَّادِ أَنَّ سَبِيلَ تَسْهِيلِ الطُّقِيِّ بِمَا قَطَعَ النَّظَرُ عَنِ الْحَزَنِ الْمُقَابِلِ وَتَمَكُّنِهَا فِي مَخْرَجِهَا لَهَا عَنِ الطَّاءِ أَيْ الْمُعْجَمَةِ إِشَارَةً إِلَى مَا قُلْنَا. وَكَذَا قَوْلُ الْجَزَرِيِّ "وَالضَّادُ بِاسْتِطَالَةٍ وَمَخْرَجٍ مَيَّزَ عَنِ الطَّاءِ" آه.⁸¹ وَتَحْصِيلُ صِفَتِهَا الْمُعْجَمَةِ قُوَّةً مَا فَوْقَهَا.⁸² إِذِ الْاسْتِطَالَةُ يَقْتَضِي

الطَّاءَ مَكَانَ الضَّادِ فِي مَسْئَلَةِ فَسَادِ⁸⁴ وَقَدِيمًا كَانَ اتَّفَقَ نَظَرِي فِي رِسَالَةٍ مِنْ حَرَّرَ فِي قِرَاءَةِ الضَّادِ مِنْ مُحَقِّقِي زَمَانِنَا أَنَّ الْمُرَادَ مِنْ قِرَاءَةِ الصَّلَوَةِ. قَرَأْتُهَا مِنْ مَخْرَجِ الطَّاءِ لَا تَحْوِيلُ صِفَتِهَا إِلَى صِفَةِ الطَّاءِ فَلَا تُفْسَدُ الصَّلَوَةُ بِذَلِكَ التَّحْوِيلِ. وَهَذَا حَسَنٌ لظُهُورِ عَدَمِ الْإِخْلَالِ بِالْمَعْنَى بَلْ بِصِفَةِ الْحَرْفِ الْمَعْدُودِ مِنَ اللَّحْنِ الْحَقِيقِيِّ وَفِي الْبَرَارِيَةِ "وَلَوْ قَرَأَ فِي الصَّلَوَةِ بِالْأَلْحَانِ إِنْ غَيَّرَ الْمَعْنَى فَسَدَ وَإِلَّا لَا. وَإِنْ كَانَ فِي : قَالَ السَّعْدِيُّ فِي أَوَاخِرِ سُورَةِ عَبَسَ⁸⁵ حَرْفِ الْمَدِّ وَاللَّيْنِ لَا تُفْسَدُ إِلَّا إِذَا فَحَشَ وَفِي غَيْرِ الصَّلَوَةِ اخْتَلَفُوا. وَالصَّحِيحُ أَنْ يُكْرَهَ. تَرْجِيلٌ مِنْ حَاشِيَةِ الْبَيْضَاوِيِّ "قَالَ فِي الْبَحْرِ الْمُجِيبِ الْبُرْهَانِ إِذَا أَتَى بِالطَّاءِ مَكَانَ الضَّادِ أَوْ عَلَى الْعَكْسِ فَالْقِيَاسُ أَنْ تُفْسَدَ صَلَوَتُهُ. وَهُوَ قَوْلُ عَامَّةِ الْمَشَائِخِ. وَاسْتَحْسَنَ مَشَائِخُنَا وَقَالُوا بَعْدَ الْفَسَادِ لِلضَّرُورَةِ فِي حَقِّ الْعَامَّةِ خُصُوصًا لِلْعَجَمِ. وَنُقِلَ فِي التَّوَحُّدِ عَنِ الْخَلَاصَةِ "مَنْ قَرَأَ بِالطَّاءِ مَكَانَ الضَّادِ أَوْ بِالضَّادِ مَكَانَ الطَّاءِ تُفْسَدُ صَلَوَتُهُ عِنْدَ أَبِي حَنِيفَةَ وَنَحْمَدُ. وَعِنْدَ عَامَّةِ الْمَشَائِخِ كَأَبِي مُطِيعٍ الْبَلْخِيِّ وَنَحْمَدُ بْنُ سَلَمَةَ لَا تُفْسَدُ صَلَوَتُهُ. إِنَّتَهَى. وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى رَسُولِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ. وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. اتَّفَقَ التَّبْيِضُ بَعْدَ سِنِينَ مِنَ التَّسْوِيدِ سَلَحَ ذِي الْقَعْدَةِ لِسِتَّةٍ وَثَلَاثِينَ وَمِائَةٍ وَأَلْفٍ بِشَوَاقِ. مُحَرَّرُهُ الْفَقِيرُ بِنِ يَحْيَى. سَنَةِ ١١٣٦.

⁸⁰ kelimesi mübtedâ olan والمُهْمَزَةُ kelimesine münasib bir şekilde müennes gelmesi gerekir.

⁸¹ terkibinde sıfat olan الْمُعْجَمِ kelimesini müennes gelmesi gerekir.

⁸² Burada "إلى هنا/buraya kadar" demektir.

⁸³ fiilinin mübtedası olan الْاسْتِطَالَةُ kelimesine uyumlu olarak müennes gelmesi gerekir.

⁸⁴ Müellif, bu bölümde iki yerde kırâat/kırâat kelimesini sanki ismi fâil cem'i şeklinde yazmış/yazdırmıştır. Siyak sibâktan anlaşılan şey قِرَاءَةٍ/kırâat şeklinde râ harfinden sonra elif yazmaktır.

⁸⁵ تَرْجِيلِ kelimesinin doğru yazılışı ذ : ile olması gerekir.